ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ
Ὑφηγητρίας τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας

ΠΕΡΙ ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΑΝΑΔΕΙΞΕΩΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ

Β΄
ΠΡΟΣΘΙΚΑΙ ΚΑΙ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ*

I

Τὸ ὑπὸ τοῦ F. Cumont δημοσιευθὲν ἀνώνυμον χρονικόν, τὸ ὁποῖον δὲν ἐχρησιμοποίησα κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ βιβλίου μου, μνημονεύει συντόμως τῆς ἑκάστοτε ἀνόδου νέου αὐτοκράτορος μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Θ΄ αἰῶνος[1]. Ὁ τρόπος τῆς διατυπώσεως τῶν πληροφοριῶν παρέχει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὁ ἀνώνυμος χρονογράφος προβάλλει τὴν συμβολὴν τῶν διαφόρων παραγόντων ὀλιγώτερον ὡς πολιτειακῶν ὀργάνων — δρώντων ἐντὸς τῶν ὑπὸ τοῦ πολιτεύματος καθοριζομένων πλαισίων — καὶ περισσότερον ὡς φορέων πολιτικῆς ἰσχύος, ἐπιδιωκόντων τὴν ἐπιβολὴν τοῦ ἰδικοῦ των ὑποψηφίου[2].

Τὴν παρατήρησιν ταύτην ἐνισχύει ἡ ἄλλοθεν ἄγνωστος εἴδησις περὶ τῆς συμβολῆς τῶν Πρασίνων εἰς τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Ἀψιμάρου·Τιβερίου Β΄ (τέλη 698), ἔχουσα οὕτως: *Ἀψίμαρος ἀνηγορεύθη ὑπὸ τῶν πρασίνων, στεφθεὶς ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Καλλινίκου πατριάρχου*[3]. Τὸ βυζαντινὸν πολιτειακὸν δίκαιον δὲν θεωρεῖ ἐπαρκῆ τὴν ὑπὸ τμήματος ἑνὸς μεμονωμένου πολιτειακοῦ παράγοντος — ὡς εἶναι ἐνταῦθα ὁ δῆμος τῶν Πρασίνων — ἀναγόρευσιν ἀτό-

---

* Τὸ πρῶτον μέρος τῆς παρούσης μελέτης ἐδημοσιεύθη εἰς τὸν προηγούμενον τόμον 12 (1961/1962), σ. 458 - 497 τοῦ μετὰ χεῖρας περιοδικοῦ.

1. F. Cumont, Anecdota Bruxellensia I. Chroniques byzantines du manuscrit 11376, Gand 1894, σ. 19 - 33.

2. Π.χ. αὐτόθι, σ. 24: *Ἰουστῖνος ὁ Θρῆξ, κόμης ἐξκουβιτόρων, ἀνηγορεύθη ὑπὸ τῆς συγκλήτου...*, σ. 29: *Φωκᾶς ὁ τύραννος ἀνηγορεύθη ὑπὸ τοῦ στρατοῦ...*, σ. 29: *Ἡράκλειος ἀνηγορεύθη ὑπὸ τοῦ στρατοῦ ἐν Ἀφρικῇ· ἐκεῖσε γὰρ ἦν στρατηγός...*, σ. 30: *Λεόντιος ἀνηγορεύθη ὑπὸ τῆς συγκλήτου...*

3. Αὐτόθι, σ. 30.

μου τινὸς εἰς αὐτοκράτορα διὰ νὰ ἀναγνωρισθῇ εἰς τοῦτο ἡ αὐτοκρατορικὴ ἰδιότης. Κατὰ συνέπειαν δὲν εἶναι δυνατὸν ὁ Ἀψίμαρος - Τιβέριος νὰ ἀνεγνωρίσθη αὐτοκράτωρ διὰ τῆς ἀναγορεύσεως ἐκ μέρους μόνον τοῦ δήμου τῶν Πρασίνων. Ἄλλως βεβαίως ἔχει τὸ θέμα τῆς πολιτικῆς ὑποστηρίξεως ὑποψηφίου τινὸς εἴτε ὑπὸ ὡρισμένου παράγοντος (π.χ. τῆς συγκλήτου, στρατοῦ κλπ.) εἴτε ὑπὸ μεμονωμένων ἀτόμων, ἀσκούντων ἰσχυρὰν πολιτικὴν ἐπιρροὴν εἰς δεδομένην στιγμήν. Ἡ ὑποστήριξις τῆς ὑποψηφιότητος τοῦ Λέοντος Α΄ ὑπὸ τοῦ Ἄσπαρος τὸν Ε΄ αἰῶνα ἦτο πρᾶξις πολιτική. Ἀνάλογος εἶναι καὶ ἡ εἰς τὸν Ἀψίμαρον - Τιβέριον παρασχεθεῖσα ἐκ μέρους τοῦ δήμου τῶν Πρασίνων ὑποστήριξις, ἧς γίνεται μνεία ὑπὸ τοῦ ἀνωνύμου χρονογράφου.

II

Ἐνῷ τὸ σύνολον σχεδὸν τῶν ἱστοριογραφικῶν καὶ ἁγιολογικῶν πηγῶν μνημονεύουν, ὡς διαδεχθέντας τὸν αὐτοκράτορα Θεόφιλον (842), τὴν σύζυγόν του Θεοδώραν καὶ τὸν υἱόν του Μιχαήλ[1], ἀξιόπιστον ἁγιολογικὸν κείμενον — παραλλαγαί τινες τοῦ Βίου τῶν ἐν Ἀμορίῳ 42 μαρτύρων — καταλέγει εἰς τοὺς συμβασιλεῖς τούτους καὶ τὴν νεωτέραν θυγατέρα τοῦ Θεοφίλου, Θέκλαν[2]. Τὴν πληροφορίαν ἐπιβεβαιοῦν καὶ αὐθεντικοῦ χαρακτῆρος μαρτυρίαι, ὡς εἶναι τὰ νομίσματα καὶ ἐπιγραφὴ ἐκ Σηλυβρίας[3]. Ἐπ' ἐσχάτων εἰς ἑτέραν σύγχρονον ἀφηγηματικὴν πηγὴν ἀνεῦρον νέαν μνείαν τῆς Θέκλης ὡς μετεχούσης τῆς βασιλείας. Ἡ τελευταία αὕτη μαρτυρία, καθ' ὅσον τουλάχιστον γνωρίζω, ἔχει διαλάθει μέχρι τοῦδε τῆς προσοχῆς τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν. Ἀπαντᾷ εἰς τὸν πρόλογον τῆς λατινικῆς μεταφράσεως τῶν πρακτικῶν τῆς κατὰ τὰ ἔτη 869 - 870 ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκροτηθείσης συνόδου. Ἡ μετάφρασις ὀφείλεται εἰς τὸν Ἀναστάσιον βιβλιοθηκάριον, εὑρισκόμενον τὴν ἐποχὴν τῆς συνόδου εἰς τὴν βασιλεύουσαν. Οὗτος εἰς τὴν βραχεῖαν εἰσαγωγήν, ἣν προτάσσει τῆς μεταφράσεως, ὁμιλεῖ περὶ τῆς βιαίας ἀπομακρύνσεως ἐκ τῆς βασιλείας τῶν δύο γυναικῶν Θεοδώρας καὶ Θέκλης. Τὸ λατινικὸν κείμενον ἔχει ὡς ἑξῆς : Ὁ καῖσαρ Βάρδας «*persuasit enim imperatori Michaeli, ut matrem et Theclam sororem suam, quae et ipsa cum matre ac fratre imperii fuerat sceptra sortita, londere patriar-*

---

1. Βλ. τὰς σχετικὰς μαρτυρίας εἰς τὰς σελ. 88 - 90 τοῦ βιβλίου μου.

2. «*Μηνὶ Μαρτίῳ ς΄, ἰνδικτιῶνος η΄, ἐν ἔτει ,ϛτνγ΄* (= 845) *βασιλεύοντος τῆς Ρωμαίων ἀρχῆς Μιχαήλ, Θεοδώρας καὶ Θέκλης τῶν χριστιανικωτάτων καὶ ὀρθοδόξων βασιλέων...*». Βλ. πλήρη παραπομπὴν αὐτόθι, σ. 89, σημ. 3.

3. Τὰ νομίσματα παρὰ W. Wroth, II, σ. 429 - 430, ἀρ. 1 - 2, σ. 431, ἀρ. 8, H. Longuet, Introduction à la numismatique byzantine, London 1961, ἀρ. 98 καὶ σ. 50, καὶ ἡ ἐπιγραφὴ ἐν CIG IV, ἀρ. 8683. Ἀναγράφονται ἀναλυτικῶς εἰς τὴν σ. 89, σημ. 3 τοῦ βιβλίου μου.

chae praeciperet et in monasterio collocaret...» καὶ περαιτέρω «*...et utraque imperatrice, id est matre ac filia imperio pulsa*»[1].

Ἡ μαρτυρία, πλέον ἢ σαφὴς ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα τὰ ἀπαρτίζοντα τὴν συμβασιλείαν, δὲν διευκρινίζει εἰδικώτερον τὴν μεταξὺ τῶν συμβασιλέων νομικὴν σχέσιν.

III

Εἰς τὸ τελευταῖον βυζαντινολογικὸν συνέδριον τῆς Ἀχρίδος ὁ S. Vryonis ὡμίλησε περὶ τῆς ἀναμίξεως τῶν συντεχνιῶν εἰς τὴν βυζαντινὴν πολιτικὴν ζωὴν τοῦ ΙΑ΄ αἰῶνος. Ἀτυχῶς τὰς ἀπόψεις τοῦ συγγραφέως γνωρίζω μόνον ἐκ τῆς εἰς τὸν τόμον τῶν ἐργασιῶν τοῦ συνεδρίου καταχωρισθείσης συντόμου περιλήψεως, εἰς ἣν βεβαίως δὲν ἔχουν τὴν θέσιν των οὔτε παραπομπαὶ εἰς τὰς πηγὰς οὔτε συζήτησις τῶν προβλημάτων. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ Β΄ μέρος τῆς παρούσης μελέτης σύγκειται ἐκ μικρῶν συμβολῶν εἰς τὸ γενικὸν πρόβλημα τῆς ἀναδείξεως τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος, ἐθεώρησα σκοπιμώτερον διὰ τὴν ἔρευναν νὰ διατυπώσω ἐνταῦθα βραχείας τινὰς σκέψεις ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀνακοινώσεως τοῦ Vryonis, χωρὶς νὰ ἀναμείνω ἐκτενεστέραν τυχὸν δημοσίευσίν της, δεδομένου ὅτι τὰ συμπεράσματα τοῦ συγγραφέως ἐκτίθενται ἐπαρκῶς, ὡς πιστεύω, καὶ εἰς τὴν σύντομον περίληψιν.

Ὁ S. Vryonis ὑποστηρίζει ὅτι κατὰ τὸν ΙΑ΄ αἰῶνα αἱ συντεχνίαι εἶχον πολιτικὴν ἰσχὺν καὶ as a result of the political power of the guilds in the eleventh century, the emperors attempted to carry favor with the guildsmen and thus secure their continued support. What form did this imperial favor take? Psellos and Attaliates tell us that one emperor, Constantine X Ducas, not only gave them lavish material rewards as did most emperors, but he also opened the senatorial rank to the guildsmen[2].

Ἡ ἀναγόρευσις τοῦ Κωνσταντίνου Ι΄ Δούκα (ΙΒ΄ κατὰ τὴν ἰδικήν μου ἀρίθμησιν) πολιτικῶς μὲν ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῆς ὑπαλληλικῆς-συγκλητικῆς μερίδος τῆς πρωτευούσης, πολιτειακῶς δ' ἐτελειώθη διὰ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν ἀναγκαίων τύπων, τῶν προβλεπομένων ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ πολιτειακοῦ δικαίου. Εἰδικῶς μάλιστα εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Δούκα οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὡς πρὸς τὸν φορέα τῆς πολιτικῆς ἰσχύος, διότι ἔχομεν τὴν ἀφήγησιν τοῦ κατὰ τὴν ἀναγόρευσιν πρωτεύοντος πρόσωπον

1. Παρὰ J. D. Mansi, Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio, τ. XVI (1771), στ. 3.

2. S. Vryonis, Byzantine δημοκρατία and the guilds in the eleventh century ἐν Resumés des communications τοῦ XIIe Congrès international des études byzantines, Ochride 1961, Belgrade - Ochride 1961, σ. 113.

διαδραματίσαντος Μιχαὴλ Ψελλοῦ, ἐκπροσώπου, ὡς γνωστόν, τῆς ἀστικῆς ὑπαλληλικῆς τάξεως καὶ συγκλητικῆς μερίδος. Ὁ Ψελλὸς καυχᾶται ὅτι *οὐδεὶς δὲ τῶν πάντων ἐθάρρει τοῖς βασιλικοῖς τοῦτον κοσμῆσαι συμβόλοις, εἰ μὴ αὐτὸς παρρησίᾳ χρησάμενος, τῶν πάντων μοι παραχωρούντων τῆς ἀρίστης βουλῆς, ἐπὶ τοῦ θρόνου τε καθίζω τοῦ βασιλείου καὶ τοῖς φοινικοῖς τέως ὑποδήμασι τοὺς πόδας ἁρμόζω. τὰ δ' ἄλλα τούτῳ συνηκολούθει, τῶν ἐν τέλει συνάθροισις, εἰσαγωγαὶ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, σέβας βασιλεῖ πρέπον...* [1].

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ ἱστοριογράφοι τῆς περιόδου παραδίδουν ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἅμα τῇ ἀναλήψει τῶν καθηκόντων του *τὴν γερουσίαν εἰσκαλεσάμενος καὶ ὅσοι τοῦ στρατιωτικοῦ γένους τότε ἐτύγχανον ὄντες, τούς τε ἐπὶ τῶν ἀρχείων καὶ τοὺς ἐπὶ τῶν δικαστηρίων τούτοις συναγαγών, περὶ δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας καὶ πραγμάτων εὐθύτητος σύμμετρον τοῖς εἰσκεκλημένοις δημηγορίαν ἀπεσχεδίασεν, τὰ μὲν τῷ δικαίῳ διδούς, τὰ δὲ τῷ φιλανθρώπῳ καὶ βασιλικῷ ἤθει* [2]. Ὁ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτης τὸ αὐτὸ γεγονὸς ἀναφέρει ὡς ἑξῆς: *Ἐπιλαβόμενος τῶν βασιλικῶν σκήπτρων Κωνσταντῖνος ὁ Δούκας συνήθροισε τὰ σωματεῖα τῆς πόλεως, καὶ λόγους ἐπιεικείας γέμοντας ἐδημηγόρησε πρὸς αὐτούς* [3], παρέχων ἐν συνεχείᾳ περίληψιν τῆς βασιλικῆς δημηγορίας.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ φράσις «*τὰ σωματεῖα τῆς πόλεως*» εἰς τὴν σημερινὴν νεοελληνικὴν δύναται κάλλιστα νὰ δηλοῖ τὰς ἐπαγγελματικὰς ὀργανώσεις, ἀλλ' εἰς τὴν βυζαντινὴν λογίαν ὁρολογίαν δὲν λαμβάνεται ὑπὸ τὴν στενήν, ἀποκλειστικὴν ταύτην ἔννοιαν. Καὶ μόνη ἡ σκέψις ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀγνοήσῃ τοὺς λοιποὺς παράγοντας τῆς πολιτικῆς ζωῆς καὶ νὰ περιορισθῇ νὰ ἐξαγγείλῃ τὸ πρόγραμμά του εἰς μόνα τὰ μέλη τῶν συντεχνιῶν, ὤφειλε νὰ καταστήσῃ διστακτικὸν τὸν ἐρευνητὴν διὰ τὴν συναγωγὴν προώρων συμπερασμάτων περὶ πολιτικῆς ἰσχύος τῶν συντεχνιῶν διαρκοῦντος τοῦ ΙΑ' αἰῶνος. Πολὺ περισσότερον ὅμως, ὅταν ὑπάρχῃ ἡ μαρτυρία τοῦ Ψελλοῦ, ἐξ ἧς καθίσταται φανερόν, ἐνώπιον ποίων ἐδημηγόρησεν ὁ αὐτοκράτωρ. Εἶναι δὲ οὗτοι, ἡ σύγκλητος, ἡ στρατιωτικὴ ἡγεσία, οἱ λειτουργοὶ τῆς διοικήσεως (= «*τοὺς ἐπὶ τῶν ἀρχείων*») καὶ τῆς δικαιοσύνης (= «*τοὺς ἐπὶ τῶν δικαστηρίων*»). Τὰς ἀνωτέρω ὁμάδας προσώπων ὁ Ἀτταλειάτης ἐδήλωσε διὰ τοῦ «*σωματεῖα τῆς πόλεως*» [4].

---

1. Ψελλοῦ Χρονογραφία ἐκδ. E. Renauld, τ. II, σ. 144, κεφ. 11. Πρβλ. σ. 116 - 117 τοῦ βιβλίου μου.

2. Ψελλός, αὐτόθι, II, σ. 145, κεφ. 14.

3. Μιχαὴλ Ἀτταλειάτου Ἱστορία, σ. 70,14 - 71,6.

4. Πρβλ. σ. 117 τοῦ βιβλίου μου. Τὸ αὐτὸ γεγονὸς ὁ Συνεχιστὴς τοῦ Ἰωάννου Σκυλίτζη παρὰ Κεδρηνῷ II, σ. 651 ἀναγράφει διὰ τῶν ἑξῆς: *Κωνσταντῖνος πρόεδρος ὁ Δούκας τῶν σκήπτρων ἐπιλαβόμενος ἀναιμωτὶ καὶ δίχα πραγμάτων ταραχῆς, λόγους ἐπιεικείας γέμοντας ἐδημηγόρησε πρὸς τὴν σύγκλητον καὶ πρὸς ἅπαν τὸ δημοτικόν τε*

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω σαφῶς προκύπτει, νομίζω, ὅτι αἱ συντεχνίαι οὐδεμίαν ἤσκησαν πολιτικὴν ἐπιρροὴν κατὰ τὴν ἀνάδειξιν τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα. Τὴν περὶ τοῦ ἀντιθέτου ἄποψίν του ὁ S. Vryonis στηρίζει εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ προέβη εἰς δωρεὰς πρὸς ὡρισμένας κατηγορίας προσώπων καὶ ὅτι κατέστησε συγκλητικοὺς μέλη τῶν συντεχνιῶν. Ἐὰν ὁ συγγραφεὺς ἔχῃ ὑπ' ὄψει του τὰ χωρία τοῦ Ἀτταλειάτου Ἱστορία, σ. 71,11-13 καὶ Ψελλοῦ Χρονογραφία, τ. II, σ. 145 (κεφ. 15) καὶ οὐχὶ τυχὸν ἄλλα, ἅτινα ἐγὼ ἀγνοῶ, τότε θά μοι ἐπιτραπῇ νὰ διαφωνήσω διὰ τὴν ἑρμηνείαν των.

Ἡ μαρτυρία τοῦ Ἀτταλειάτου, σ. 71,11-13: *πεποίηκε δὲ* [sc. ὁ Κωνσταντῖνος Δούκας] *καὶ τιμήσεις καὶ ἦσαν οἱ τιμηθέντες πολλοὶ τῶν τε τῆς ἀγορᾶς καὶ τῆς συγκλήτου βουλῆς* ὁμιλεῖ ἀορίστως περὶ «*τιμῶν*», χωρὶς νὰ διευκρινίζῃ εἰς τί συνίσταντο αὗται: εἰς χρηματικὰς δωρεάς; εἰς παροχὴν ἀξιωμάτων;

Ἡ διατύπωσις τοῦ Ψελλοῦ εἶναι, ὡς συνήθως, περίπλοκος καὶ νεφελώδης καὶ δὲν ἀποκλείει τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἡ προαγωγὴ εἰς ἀνώτερα ἀξιώματα (*«αἴρει γὰρ καὶ τούτοις τοὺς τῶν ἀξιωμάτων βαθμοὺς»*) κατέστησε μέλη τῆς συγκλήτου πρόσωπα εἰς χαμηλὴν ἱεραρχικὴν βαθμίδα εὑρισκόμενα. Τὸ χωρίον ἔχει ὡς ἑξῆς: *οὐδένα γοῦν τῶν πάντων ἀφῆκεν ἀγέραστον, οὐ τῶν ἐν τέλει, οὐ τῶν μετ' ἐκείνους εὐθύς, οὐ τῶν πόρρωθι, ἀλλ' οὐδὲ τῶν βαναύσων οὐδένα· αἴρει γὰρ καὶ τούτοις τοὺς τῶν ἀξιωμάτων βαθμοὺς καὶ διῃρημένου τέως τοῦ πολιτικοῦ γένους καὶ τοῦ συγκλητικοῦ, αὐτὸς ἀφαιρεῖ τὸ μεσότοιχον καὶ συνάπτει τὸ διεστὼς καὶ τὴν διάστασιν μετατίθησιν εἰς συνέχειαν*[1], μετεφράσθη δὲ ὑπὸ τοῦ ἐκδότου E. Renauld ὡς ἀκολούθως: Donc il ne renvoya sans récompense absolument aucun ni des dignitaires, ni de ceux qui les suivaient de loin, ni même des gens du métier manuel. Car même pour ces derniers, il élève les degrès des honneurs, et alors que la classe des citoyens ordinaires et celle du sénat se trouvaient jusqu'à ce moment nettement distinctes l'une de l'autre, lui même il supprime pour elles le mur qui les separait, il sonde les deux tronçons, et de la séparation il fait une cohésion[2]. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα δὲν νομίζω ὅτι μεταξὺ τῶν τιμηθέντων περιλαμβάνονται καὶ τὰ μέλη τῶν συντεχνιῶν. Ὑποθέτω ὅτι ὁ S. Vryonis παρεσύρθη ἐκ τῆς λέξεως «*βάναυσοι*», ἣν ὁ μεταφραστὴς ἀποδίδει διὰ τοῦ «gens du métier manuel». Κατ' ἐμὲ τὸ νόημα τοῦ χωρίου εἶναι τὸ ἀκόλουθον: Ὁ αὐτοκράτωρ προήγαγεν εἰς ὑψηλότερα ἀξιώματα καὶ ἐτίμησε δι' ἀνωτέρων τίτλων οὐ μόνον τὰ μέλη τῆς ἀνωτέρας τάξεως

τῆς πόλεως καὶ κοινόν, ἔνθα, κατ' ἐμέ, οὐδεμία ἰδιαιτέρα μνεία τῶν συντεχνιῶν διακρίνεται.

1. Ψελλοῦ Χρονογραφία, τ. II, σ. 145 (κεφ. 15).
2. Αὐτόθι, σ. 145.

(«*τοὺς ἐν τέλει*»), ἀλλὰ καὶ τοὺς ἱσταμένους εἰς κατωτέρας βαθμίδας τῆς ἱεραρχίας, κατελθὼν μέχρις ἐκείνων, οἵτινες ὑπηρέτουν εἰς κατωτέρας θέσεις. Ὅτι πάντες οἱ τιμηθέντες, συνεπῶς καὶ οἱ «*βάναυσοι*», ἔφερον ἤδη ἀξίωμά τι, σαφῶς μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ Ψελλοῦ διὰ τῆς φράσεως «*αἴρει γὰρ καὶ τούτοις τοὺς τῶν ἀξιωμάτων βαθμούς*». Ἡ ἀντιπαράθεσις «*τῶν ἐν τέλει*», «*τῶν μετ' ἐκείνους*», «*τῶν πόρρωθι*», «*τῶν βαναύσων*» ἀπηχεῖ προφανῶς κοινωνικὰ κριτήρια καὶ ὀφείλεται εἰς τὴν ρητορικότητα καὶ τὴν χρῆσιν τοῦ σχήματος τῆς ὑπερβολῆς, εἰς ἃ ἐνησμενίζετο ὁ Μιχαὴλ Ψελλός. Οὗτος, διὰ νὰ δηλώσῃ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἐδείχθη ὑπεράγαν γενναιόδωρος, μὴ λησμονήσας οὐδὲ τὰ κατώτερα στελέχη τῆς ὑπαλληλικῆς ἱεραρχίας, ἐχρησιμοποίησε τὴν πομπώδη ταύτην διατύπωσιν. Τὴν σκέψιν μου ἐνισχύει ἡ περαιτέρω φράσις τοῦ ἱστορικοῦ: *καὶ διῃρημένου τέως τοῦ πολιτικοῦ γένους καὶ τοῦ συγκλητικοῦ*, δι' ἧς νοοῦνται, νομίζω, ἀφ' ἑνὸς μὲν οἱ ἀνώτεροι ἀξιωματοῦχοι τοῦ κράτους, οἵτινες ἀνῆκον εἰς τὴν συγκλητικὴν τάξιν (*«τὸ συγκλητικὸν γένος»*), καὶ ἀφ' ἑτέρου οἱ λοιποὶ ὑπάλληλοι τῆς πολιτικῆς διοικήσεως (*«τὸ πολιτικὸν γένος»*)[1], οἵτινες δὲν ἀνῆκον εἰς τὴν τάξιν τῶν εὐγενῶν, ἀλλ' ἀναλόγως τοῦ ἀξιώματός των κατεῖχον θέσιν τινα ἐντὸς τῆς ὑπαλληλικῆς ἱεραρχίας. Ὁ αὐτοκράτωρ προέβη εἰς προαγωγὰς διευθυντῶν καὶ τμηματαρχῶν καὶ γραμματέων καὶ κλητήρων τῶν Ὑπουργείων, θὰ ἐλέγομεν σήμερον. Ἡ ἐπιχειρηθεῖσα ἀνάλυσις τοῦ χωρίου τοῦ Ψελλοῦ ἀποκλείει τὴν ἑρμηνείαν τῶν «*βαναύσων*» ὡς μελῶν τῶν συντεχνιῶν, πολὺ δὲ περισσότερον τὴν συναγωγὴν συμπερασμάτων περὶ πολιτικῆς ἐπιρροῆς τούτων κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα καὶ καταρρίπτει τὴν ἄποψιν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος Δούκας μέλη τῶν συντεχνιῶν κατέστησε συγκλητικούς.

Συνεχίζων περαιτέρω ὁ S. Vryonis γράφει: «A few years later in 1078, the emperor Nicephorus Botaniates, as a result of the role of the guildsmen in raising him to the throne, rewarded them richly. According to the source the once exclusive body of senators now numbered in the thousands as a result of the promotion of the guildsmen»[2].

Τὰ ἱστοριογραφικὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς, ὧν τινα καταλέγονται μεταξὺ τῶν καλυτέρων τῆς βυζαντινῆς ἱστοριογραφίας, ἐκθέτουν τὰς παρασκηνιακὰς ἐνεργείας διὰ τὴν καθαίρεσιν τοῦ Μιχαὴλ Ζ' Δούκα καὶ τὴν ἄνοδον τοῦ Νικηφόρου Γ' Βοτανειάτου, ἀλλ' οὐδαμοῦ, καθ' ὅσον ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω, ὁμιλοῦν περὶ συμπράξεως τῶν συντεχνιῶν εἰς αὐτάς. Ὁ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτης, πολιτικὸς ἀνὴρ ἀνήκων εἰς τὸ κόμμα τοῦ Βοτανειάτου, ἐκθέτει λεπτομερῶς τὰ γεγονότα εἰς τὰ χωρία σ. 215,2-18, 238,11-240,5, 256,9-

1. Ὡς γνωστόν, ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος Δούκας καὶ ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς ἦσαν ἀντίθετοι πρὸς τὴν στρατιωτικὴν τάξιν.

2. Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 113.

259,21, 269,9 - 273,18, 298,1-4, ἐξ ὧν καταδεικνύεται ἡ ὑπὲρ τοῦ τελευταίου τούτου ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τῆς συγκλήτου καὶ τῆς ἐκκλησίας ἀναπτυχθεῖσα ἰδιαιτέρα δραστηριότης[1]. Ὁ Νικηφόρος Βρυέννιος, ἄριστος ὡσαύτως γνώστης τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τῆς ἐποχῆς του καὶ στενῶς συνδεόμενος μὲ τὴν διάδοχον δυναστείαν, παρέχει λίαν χαρακτηριστικὰς λεπτομερείας περὶ τῆς ἀρχικῆς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ἀναγορεύσεως τοῦ Βοτανειάτου ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν του στρατιωτικῶν ἡγετῶν καὶ ἀκολούθως ὁμιλεῖ περὶ τῶν ἐνεργειῶν τῆς συγκλήτου καὶ τῆς ἐκκλησίας ἐν Κωνσταντινουπόλει διὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ ἀνδρός[2]. Τὰ αὐτὰ στοιχεῖα παρέχουν οἱ Ἰωάννης Ζωναρᾶς, τ. III, σ. 715, 719 - 720, Συνεχιστὴς τοῦ Σκυλίτση παρὰ Κεδρηνῷ, τ. II, σ. 726, 733 - 734 καὶ Θεόδωρος Σκουταριώτης, σ. 169 - 170. Ἡ εἰς τὰ ἀνωτέρω κείμενα ἀόριστος μνεία παρὰ Ζωναρᾷ, τ. III, σ. 719: *τὸ ταύτης* [sc. Κωνσταντινουπόλεως] *δημοτικόν*, παρὰ Συνεχ. Σκυλ. - Κεδρ. II, σ. 733: *ὅσον ἐν ἀστικοῖς καὶ δημοτικοῖς*, παρὰ Ἀτταλειάτῃ, σ. 270,8: *ὅσοι τῆς ἀγορᾶς*, σ. 298,2: *καὶ τῶν δημοτικῶν*, δηλοῖ καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ λαοῦ τῆς πρωτευούσης ἀποδοχὴν καὶ ἀναγνώρισιν τοῦ νέου αὐτοκράτορος, ὡς εἴθιστο εἰς τοιαύτας περιπτώσεις, οὐδαμῶς δὲ δύναται νὰ συσχετισθῇ μὲ ἐκδήλωσιν πολιτικῆς ἐπιρροῆς τῶν συντεχνιῶν κατὰ τὴν ἀνάδειξιν τοῦ Βοτανειάτου. Οὐδεμία ὑπάρχει, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἔνδειξις ὅτι αἱ ἀνωτέρω φράσεις χρησιμοποιοῦνται εἰς τὰς βυζαντινὰς πηγὰς πρὸς δήλωσιν τῶν συντεχνιῶν.

Τὴν ὑπόθεσιν τέλος τοῦ S. Vryonis, καθ' ἣν ἡ ὑπέρμετρος αὔξησις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν συγκλητικῶν ἐπὶ Νικηφόρου Γ' Βοτανειάτου ὀφείλεται εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τούτου ἀπονομὴν τῆς συγκλητικῆς ἰδιότητος καὶ εἰς τὰ μέλη τῶν συντεχνιῶν, θεωρῶ μὴ ἀνταποκρινομένην εἰς τὴν μαρτυρίαν

---

1. Ὡς ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικὰ σημειῶ τὰ χωρία, σ. 270,8-9: *καὶ παρῆλθον ἅπαντες εἰς τὸ κοινὸν καὶ μέγιστον τοῦ Θεοῦ οἰκητήριον. κἀκεῖσε μετὰ τῆς συνόδου συγκροτοῦσιν οἱ τῆς συγκλήτου λογάδες τὴν εὐφημίαν ὑπερφυῆ καὶ μετέωρον, προεξάρχοντος τούτοις καὶ αὐτοῦ τοῦ πατριάρχου Θεουπόλεως μεγάλης Ἀντιοχείας, τῇ βασιλίδι ἐνδιατρίβοντος. καὶ πᾶς ὁ κλῆρος συννεύει, καὶ ὅσοι τῆς ἀγορᾶς, καὶ τῶν Ναζιραίων οἱ δοκιμώτατοι*· σ. 298,1-4: *ὁ Βοτανειάτης παρὰ πάσης τῆς συγκλήτου βουλῆς καὶ τῆς συνόδου καὶ τῶν δημοτικῶν καὶ παρὰ πάντων ὁμοῦ αἱρεθεὶς βασιλεὺς αὐτοκράτωρ ἀνηγορεύθη...*

2. Περιορίζομαι νὰ σημειώσω τὰ χωρία, σ. 120,19-22: *εὐθὺς ἐν λόγοις ἅπαντες ἦσαν καὶ σκέμμασιν οἵ τε τῆς συγκλήτου βουλῆς καὶ συχνοὶ τοῦ βήματος, καὶ ἐσκόπουν ὅπως ἀποσκευάσονται τὸν κρατοῦντα, βασιλεύσουσι δὲ ἑαυτοῖς τὸν Βοτανειάτην*· σ. 122,17 - 123,1: [οἱ κηρυχθέντες ὑπὲρ τοῦ Βοτανειάτου] *ἐξέπεμπον πρὸς τοὺς τῶν ἐν τέλει μὴ μετασχόντας αὐτῶν τοῦ βουλεύματος, καὶ ἐμπιπρᾶν τὰς οἰκίας ἠπείλουν, εἰ μὴ πρὸς αὐτοὺς παραγένοιντο καὶ τοῦ σκέμματος κοινωνήσαιεν. γράμμασι δὲ στελλομένους ἐφοδιάζοντες ἐπέγραφον οὕτως «οἱ ἁγιώταται πατριάρχαι, ἡ σύνοδος καὶ ἡ σύγκλητος συγκαλοῦσιν ὑμᾶς περὶ τὸν περιώνυμον τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας»*. Πρβλ. εἰς τὸ βιβλίον μου, σ. 121 - 123 τὰ τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ Νικηφόρου Γ'.

τοῦ Ἀτταλειάτου, σ. 275,11 - 276,15. Ὁ βυζαντινὸς ἱστορικὸς οὐδεμίαν παρέχει διευκρίνησιν ὅσον ἀφορᾷ τὴν κοινωνικὴν προέλευσιν ἢ τὴν ἐπαγγελματικὴν ἀπασχόλησιν τῶν ὑπὸ τοῦ Βοτανειάτου εἰς συγκλητικοὺς προχειρισθέντων.

Ἐν κατακλείδι, ἄς μοι ἐπιτραπῇ μία μεθοδολογικὴ παρατήρησις. Ἡ εἰς τὰ βυζαντινὰ ἀφηγηματικὰ κείμενα — ἱστορίας, χρονογραφίας, βίους ἁγίων — ἀπαντῶσα ὁρολογία, ἡ ἀναφερομένη εἰς θέματα τοῦ δημοσίου βίου, εἶναι πολλάκις ἀόριστος, συγκεχυμένη καὶ ἐπηρεασμένη ἐκ τοῦ λεξιλογίου τῆς ἀρχαίας κλασσικῆς ἱστοριογραφίας, ἰδίᾳ εἰς τοὺς ἀρχαιοπρεπῶς γράφοντας συγγραφεῖς. Ὡς ἐκ τούτου, τὸ κείμενον παρουσιάζει πολλὰς ἑρμηνευτικὰς παγίδας καὶ ὁ νεώτερος ἐρευνητὴς εἶναι εὐκολώτατον νὰ ὀλισθήσῃ εἰς σφαλερὰς ἑρμηνείας, παρασυρόμενος ἰδίᾳ ἀπὸ τὴν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ γραμματείᾳ σημασίαν τῶν λέξεων. Διὰ νὰ περιορισθῇ, κατὰ τὸ δυνατόν, ὁ κίνδυνος παρερμηνειῶν, ὀφείλει ὁ ἐρευνητὴς νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψει του δύο τινα: α') τὰς παρ' ἑκάστῳ βυζαντινῷ συγγραφεῖ ἀπαντώσας ἐκφράσεις πρὸς δήλωσιν θεσμοῦ τινος[1] καὶ β') νὰ παραβάλλῃ τὰ περιέχοντα τὴν αὐτὴν εἴδησιν παράλληλα χωρία τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων, ἅτινα μεμονωμένως λαμβανόμενα ἐνδέχεται εἰς οὐδὲν νὰ συμβάλλουν, ἀλλὰ ἑρμηνευόμενα τὸ ἓν τῇ βοηθείᾳ τοῦ ἄλλου νὰ παρέχουν τὴν κλεῖδα διὰ τὴν διαφώτισιν τοῦ θέματος.

Ἐὰν καὶ εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ἠκολουθοῦντο αἱ ὡς ἄνω μεθοδολογικαὶ ἀρχαί, θὰ ἀπεφεύγετο ἡ διατύπωσις τόσον ἐντυπωσιακῶν ἀπόψεων, ὡς εἶναι τὰ περὶ ἰδιαιτέρας πολιτικῆς ἰσχύος τῶν συντεχνιῶν κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα, ἐξικνουμένης μέχρι τῆς συμπράξεως αὐτῶν κατὰ τὴν ἄνοδον νέου αὐτοκράτορος, αἵτινες μετὰ προσεκτικωτέραν ἀνάγνωσιν τῶν πηγῶν ἀποδεικνύονται ἀβάσιμοι.

IV

Βραχὺ πρὶν ἢ περατωθῇ ἡ ἐκτύπωσις τοῦ βιβλίου μου ἐκυκλοφόρησε λίαν ἐνδιαφέρουσα μελέτη τοῦ G. Ostrogorsky, ἀναφερομένη εἰς τὴν χρῖσιν τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος[2], ἐπὶ τῶν πορισμάτων τῆς ὁποίας δὲν ἦτο δυνατὸν τότε νὰ λάβω θέσιν. Ἐπὶ τῇ βάσει σχεδὸν τῶν αὐτῶν χωρίων, οὗτος μὲν καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι εἰς τὸ βυζαντινὸν τυπικὸν τῆς αὐτοκρατορικῆς στέψεως ἡ χρῖσις εἰσήχθη ἀπὸ τῆς ἀνόδου τῆς δυναστείας τῶν Λασκαριδῶν κατὰ τὸ πρότυπον τῶν Λατίνων ἡγεμόνων τῆς Κωνσταντι-

1. Βλ. π.χ. εἰς τὸ βιβλίον μου: Ἡ σύγκλητος εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος ἐν Ἐπετηρὶς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου, τεῦχ. 2 (1949), σ. 13 - 33 τὴν περὶ συγκλήτου ὁρολογίαν, ὡς αὕτη ἀπαντᾷ εἰς τὰς βυζαντινὰς πηγὰς πάσης κατηγορίας.

2. G. Ostrogorsky, Zur Kaisersalbung und Schilderhebung im spätbyzantinischen Zeremoniell ἐν Historia, τ. 4 (1955), σ. 246 - 256.

νουπόλεως[1], ἐνῷ ἐγὼ ἐδέχθην ὅτι ἡ εἰσαγωγὴ αὐτῆς χρονολογεῖται ἤδη τὸν ΙΒ΄ αἰῶνα καὶ πιθανῶς ἀπὸ τῆς βασιλείας Μανουὴλ Α΄ τοῦ Κομνηνοῦ[2]. Εἰς τὰς ἀπόψεις αὐτὰς ἐμμένω καὶ σήμερον. Θὰ ἐπανέλθω μόνον δι' ὀλίγων εἰς τὰ ἀφορῶντα τὴν χρῖσιν τοῦ Θεοδώρου Α΄ Λασκάρεως[3].

Ὁ G. Ostrogorsky δέχεται ὅτι ἡ χρῖσις εἰσήχθη εἰς τὸ βυζαντινὸν τυπικὸν τῆς στέψεως αὐτοκράτορος τὸ πρῶτον εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Θεοδώρου Α΄, στηριζόμενος εἰς πεπλανημένην ἑρμηνείαν τῶν πηγῶν. Τὰ προσαγόμενα χωρία οὐδόλως μαρτυροῦν — ὡς πιστεύω ὅτι θὰ δυνηθῶ νὰ ἀποδείξω — τέλεσιν πραγματικῆς χρίσεως τοῦ Θεοδώρου Α΄.

Ὡς βάσιν ἔλαβεν ὁ G. Ostrogorsky χωρίον, περιεχόμενον εἰς τὸ ἔγγραφον, ὃ ἀπηύθυνε κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Τεσσαρακοστῆς τοῦ ἔτους 1208 ὁ Θεόδωρος Α΄ Λάσκαρις πρὸς τὸν ὀρθόδοξον κλῆρον, παρακαλῶν, ὅπως ἐπισπευσθῇ ἡ ἐκλογὴ νέου πατριάρχου, ἵνα καταστῇ δυνατὴ ἡ παρασκευὴ τοῦ ἁγίου μύρου κατὰ τὴν Μεγάλην Ἑβδομάδα τοῦ ἔτους 1208, δεδομένου ὅτι ἀπό τινων ἐτῶν ἐχήρευεν ὁ πατριαρχικὸς θρόνος[4] καὶ συνεπῶς ἀπὸ ἀρκετοῦ χρόνου δὲν εἶχε λάβει χώραν ἡ τελετὴ αὕτη. Τὸ χωρίον, τὸ ὁποῖον ὁ G. Ostrogorsky ἐξέλαβεν ὡς δηλοῦν die bevorstehende Salbung des Kaisers[5], ἔχει ὡς ἀκολούθως: *ἵνα προφθάσῃ τοῦ πατριαρχεῦσαι μέλλοντος ἡ προχείρισις αὐτὴν τὴν ἁγίαν μεγάλην ἑβδομάδα τῶν σωτηρίων παθῶν, καθ' ἣν εἰώθει τὸ θεῖον τοῦ μύρου χρῖσμα διὰ τῶν πατριαρχικῶν τελεσιουργεῖσθαι χειρῶν τε καὶ προσευχῶν*[6]. Ἀλλ' ἐνταῦθα γίνεται λόγος περὶ τῆς ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ ἐκ-

---

1. Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 246 - 252. Τὴν αὐτὴν γνώμην δέχονται καὶ οἱ A. Michel, Die Kaisermacht in der Ostkirche (843 - 1204) ἐν Ostkirchliche Studien, τ. 2 (1953), σ. 10 - 11 καὶ Ι. Καραγιαννόπουλος ἐν Byzantinische Zeitschrift, τ. 50 (1957), σ. 473.

2. Βλ. τὰς σελ. 166, 169, 178 - 180, καὶ ἰδίᾳ 210 - 212 τοῦ βιβλίου μου.

3. Τὴν ὑπὸ τοῦ B. Sinogowitz, Über das byzantinische Kaisertum nach dem vierten Kreuzzuge (1204 - 1205) ἐν Byz. Zeitschrift, τ. 45 (1952), σ. 344 - 356 ὑποστηριχθεῖσαν συγκατάλεξιν τοῦ Κωνσταντίνου Λασκάρεως, ἀδελφοῦ τοῦ Θεοδώρου Α΄, μεταξὺ τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων ὀρθῶς ἀπορρίπτει ὁ G. Ostrogorsky, αὐτόθι, σ. 250, σημ. 3. Οὕτω καὶ εἰς τὴν γαλλικὴν ἔκδοσιν τῆς ἱστορίας του: Histoire de l'État byzantin, μεταφρ. J. Gouillard, Paris 1956, σ. 450, σημ. 3 καὶ εἰς τὴν σερβικὴν ἔκδοσιν Istorija bizantije, Beograd 1959, σ. 401, σημ. 3. Τὴν ὡς ἄνω ἐκδοχὴν τοῦ B. Sinogowitz ἀντέκρουσα εἰς τὰς σελ. 170 - 172 τοῦ βιβλίου μου, ἀνεξαρτήτως τοῦ ρώσου ἱστορικοῦ.

4. Ὁ πατριαρχικὸς θρόνος ἐχήρευε τυπικῶς ἀπὸ τῆς 26ης Ἰουνίου 1206, ὅτε ἀπέθανεν ὁ πατριάρχης Ἰωάννης Καματηρός.

5. G. Ostrogorsky ἐν Historia, τ. 4 (1955), σ. 249.

6. A. Heisenberg, Neue Quellen zur Geschichte des lateinischen Kaisertums und der Kirchenunion. II. Die Unionsverhandlungen vom 30. August 1206. Patriarchenwahl und Kaiserkrönung in Nikaia 1208 ἐν Sitzungsberichte der bayerischen Akademie der Wissenschaften 1923, Abh. 2, σ. 35.

κλησίᾳ κρατούσης συνηθείας, ὅπως κατὰ τὴν Μεγάλην Ἑβδομάδα παρασκευάζεται τὸ ἅγιον μῦρον ὑπὸ τοῦ πατριάρχου, μόνου δικαιουμένου εἰς τοῦτο. Τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς χωρίον ἐξέλαβε καὶ ὁ A. Heisenberg παλαιότερον ὡς ἀναφερόμενον εἰς τὴν χρῖσιν τοῦ Θεοδώρου Α' Λασκάρεως[1] καὶ τοῦτο παρέσχεν εἰς ἐμὲ τὴν εὐκαιρίαν νὰ διευκρινήσω τὰ τῆς συσχετίσεως τοῦ προμνησθέντος χωρίου μὲ τὴν παρασκευὴν τοῦ ἁγίου μύρου ὑπὸ τοῦ πατριάρχου καὶ οὐχὶ μὲ τὴν τελετὴν τῆς χρίσεως αὐτοκράτορος[2]. Τὴν ὀρθὴν ἑρμηνείαν τῆς ὡς ἄνω μαρτυρίας καὶ τὴν συσχέτισιν αὐτῆς πρὸς τὴν παρασκευὴν ἁγίου μύρου διέγνωσε καὶ ὁ F. Dölger[3] ἀνεξαρτήτως ἐμοῦ.

Ἀναφερόμενος περαιτέρω εἰς τὴν χρῖσιν τοῦ Θεοδώρου Α' ὁ G. Ostrogorsky παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς: Die an Theodor vollzogene Salbung erwähnt dann N. Choniates sowohl in seinem Silention als auch in der grossen Rede an den Kaiser und es ist bezeichnend, dass er daran an beiden Stellen biblische Vergleiche anschliesst[4]. Ἐν τούτοις, ἀμφότεροι οἱ ρητορικοὶ οὗτοι Λόγοι τοῦ Νικήτα Χωνιάτου οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουν πρὸς τὴν τέλεσιν πραγματικῆς χρίσεως τοῦ Θεοδώρου Α' ὑπὸ τοῦ πατριάρχου, διότι χρονολογοῦνται, νομίζω ἀσφαλῶς, εἰς ἐποχὴν προγενεστέραν τῆς ἐκκλησιαστικῆς στέψεως καὶ τῆς μετ' αὐτῆς συνδεομένης χρίσεως τοῦ Λασκάρεως· καὶ δή, ὁ μὲν ὡς *«Σιλέντιον»*[5] φερόμενος λόγος ἐξεφωνήθη τὴν 13ην Φεβρουαρίου 1206[6], ὁ δὲ *«Ἐπὶ τῷ ἀναγνωσθῆναι»*[7] χρονολογεῖται ἐπίσης ἐντὸς τοῦ 1206[8]. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ στέψις τοῦ Θεοδώρου Α' καὶ ἡ μετ' αὐτῆς συνδεομένη χρῖσις δὲν ἔλαβον χώραν πρὸ τοῦ Πάσχα (=5 Ἀπριλίου) τοῦ 1208[9]. Κατ' ἀκολουθίαν, πάντα τὰ ὑπὸ τοῦ G. Ostrogorsky προσαχθέντα

---

1. Αὐτόθι, σ. 11.

2. Βλ. σ. 173-175 τοῦ βιβλίου μου. Πρὸς τὴν ὑπ' ἐμοῦ δοθεῖσαν ἑρμηνείαν τοῦ χωρίου συμφωνεῖ καὶ ὁ I. Καραγιαννόπουλος, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 473.

3. F. Dölger ἐν Byz. Zeitschrift, τ. 49 (1956), σ. 201-202.

4. G. Ostrogorsky ἐν Historia, τ. 4 (1955), σ. 249-250.

5. *Σελέντιον γραφὲν ἐπὶ τῷ ἀναγνωσθῆναι ὡς ἀπὸ τοῦ Λάσκαρη κυροῦ Θεοδώρου...* παρὰ Κ. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τ. Α', ἐν Βενετίᾳ 1872, σ. 97-107. Τὸ παραπεμπόμενον χωρίον εἶναι σ. 105: *ὁ δ' ἐντελὴς μισθαποδότης Θεὸς... εἰς τὴν βασίλειον ταύτην ἀνηρπάκει περιωπήν, Δαυΐδειον τὸ χρῖσμα καὶ τὴν ἀρχαιρεσίαν ταυτίζουσαν δωρησάμενος...*

6. Τὴν χρονολόγησιν τούτου ἐθεμελίωσα εἰς τὸ βιβλίον μου, σ. 175-176.

7. *Λόγος ἐκδοθεὶς ἐπὶ τῷ ἀναγνωσθῆναι εἰς τὸν Λάσκαριν κὺρ Θεόδωρον...* παρὰ Κ. Σάθα, αὐτόθι, σ. 107-129. Τὸ παραπεμπόμενον χωρίον ἔχει οὕτω: *καὶ τὰ μὲν πρῶτα... ἐς στρατηγὸν σε πάντες προβάλλονται σφέτερον, ἔπειτα... εἰς βασιλέα χρίουσιν αὐτοκράτορα* (σ. 113).

8. Ἡ χρονολόγησις τούτου, ὀρθὴ καὶ κατ' ἐμέ, ὀφείλεται εἰς τὸν B. Sinogowitz, Über das byzantinische Kaisertum κλπ. ἐν Byz. Zeitschrift, τ. 45 (1953), σ. 347-348.

9. Βλ. σ. 170-176 τοῦ βιβλίου μου περὶ τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀναγορεύσεως τοῦ

χωρία, ἤτοι τὸ ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Θεοδώρου Α΄ ἔτ. 1208 καὶ τὰ δύο ἐκ τῶν ἄρτι μνημονευθέντων Λόγων τοῦ Νικήτα Χωνιάτου, οὐδόλως μαρτυροῦν τέλεσιν πραγματικῆς χρίσεως τοῦ Θεοδώρου Α΄ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου, καὶ συνεπῶς ἡ ἐκδοχὴ περὶ εἰσαγωγῆς τῆς χρίσεως αὐτοκράτορος εἰς τὸ βυζαντινὸν τυπικὸν ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοδώρου Α΄ Λασκάρεως ἐθεμελιώθη ἐπὶ λίαν ἐπισφαλῶν βάσεων.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω σαφῶς προκύπτει ὅτι αἱ εἰς τοὺς δύο Λόγους τοῦ Νικήτα Χωνιάτου ἁπαντῶσαι ἐκφράσεις *«Δαυΐδειον τὸ χρῖσμα»* καὶ *«εἰς βασιλέα χρίουσιν αὐτοκράτορα»* κεῖνται μεταφορικῶς καὶ δὲν δηλοῦν τέλεσιν πραγματικῆς χρίσεως, ὡς ὑποστηρίζει ὁ G. Ostrogorsky. Ὁ αὐτὸς ἐρευνητὴς ἐδέχθη ὅτι οἱ εἰς τὴν Ἱστορικὴν συγγραφὴν τοῦ Νικήτα Χωνιάτου ἁπαντῶντες ὅροι *χρίειν, χρῖσμα, χρῖσις* ἐν συναρτήσει πάντοτε μὲ τὴν ἀναγόρευσιν αὐτοκράτορος, εἰς πάσας τὰς περιπτώσεις ἀπὸ τοῦ Μανουὴλ Α΄ Κομνηνοῦ (1143) μέχρι τοῦ Νικολάου Καναβοῦ (τέλος Ἰανουαρίου 1204) συμπεριλαμβανομένης, κεῖνται ὑπὸ μεταφορικὴν σημασίαν καὶ καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα: Die metaphorische Ausdrucksweise die wir im Geschichtswerk des N. Choniates feststellten, erklärt sich wohl eben, dadurch, dass zur Zeit seiner Abfassung die Kaisersalbung den Byzantinern noch unbekannt war[1].

Ἐρωτᾶται ὅμως, ἐὰν αὐτὸς οὗτος ὁ διαπρεπὴς βυζαντινολόγος δὲν ἠδυνήθη νὰ διακρίνῃ ὑπὸ ποίαν σημασίαν, πραγματικὴν ἢ μεταφορικήν, κεῖνται οἱ ὅροι *χρίουσιν, χρῖσμα* εἰς τοὺς προμνημονευθέντας δύο Λόγους τοῦ Νικήτα Χωνιάτου, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ βεβαιώσῃ ὅτι εἰς τὸ ἱστορικὸν τούτου ἔργον οἱ αὐτοὶ ὅροι κεῖνται ἀσφαλῶς μόνον ὑπὸ μεταφορικὴν σημασίαν; Φρονῶ ὅθεν ὅτι ἡ θεωρία τοῦ G. Ostrogorsky, ὅπως χρονολογήσῃ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς χρίσεως εἰς τὸ βυζαντινὸν τυπικὸν τῆς ἀναγορεύσεως αὐτοκράτορος, θεμελιωθεῖσα ἐπὶ ἑνὸς τόσον ἐπισφαλοῦς κριτηρίου, ὡς εἶναι τὸ ὁρολογικόν, καὶ ἐπὶ τριῶν ἀσχέτων πρὸς τὴν τελετὴν τῆς χρίσεως τοῦ Θεοδώρου Α΄ χωρίων, στερεῖται ἀσφαλοῦς βάσεως.

Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Νικήτας Χωνιάτης ἀρέσκεται ἰδιαιτέρως νὰ χρησιμοποιῇ τοὺς ὅρους *χρίειν, χρῖσις, χρῖσμα* ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν ἀνάδειξιν νέου αὐτοκράτορος. Μία πιθανὴ ἐξήγησις τούτου ἐνδέχεται νὰ εἶναι ἡ ἀκόλουθος: Ὁ βυζαντινὸς ἱστορικὸς ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν τέλεσιν πραγματικῆς χρίσεως κατὰ τὴν στέψιν νεωστὶ ἀναγορευθέντος αὐτοκράτορος εὗρισκεν ἰδιαίτερον θέλγητρον εἰς τὴν χρησιμοποίησιν ὁρολογίας συνδυαζούσης τὸ πραγματικὸν γεγονὸς τῆς χρίσεως μὲ τὴν ὑπόμνησιν τῆς βιβλικῆς παραδόσεως.

Θεοδώρου Α΄ καὶ σ. 206 - 214 περὶ τοῦ τυπικοῦ τῆς ἀναγορεύσεως, στέψεως καὶ χρίσεως γενικῶς.

1. Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 249.

V

Κατ' ἐπανάληψιν παρετήρησα ὅτι ἐπικρατεῖ σύγχυσις ἀναφορικῶς πρὸς τὸ ἔτος τῆς στέψεως τοῦ Μιχαὴλ Θ' εἰς αὐτοκράτορα, καίτοι ὁ ἱστορικὸς Γεώργιος Παχυμέρης παρέχει ἀδιάσειστα στοιχεῖα διὰ τὴν ἀκριβῆ αὐτῆς χρονολόγησιν εἰς τὴν 21ην Μαΐου 1294.

Εἰς πρόσφατον μελέτην της ἡ Pia Schmid[1] θεωρεῖ τὴν ἀόριστον διατύπωσιν τοῦ αὐτοῦ ἱστορικοῦ, II, σ. 195,1 : *Ἐπεὶ δ' ἀντίπαις ἦν ὁ υἱὸς Μιχαὴλ ἤδη τῷ βασιλεῖ* [sc. Ἀνδρονίκῳ Β'] *καὶ τὸν ὑπὲρ τὸν ἔφηβον ἤλαυνεν, οὐκ ἀπεικὸς ἡγεῖτο οὐδ' ἀπρεπὲς ἄλλως μὴ βασιλικῶς ταινιοῦν,* ἐπαρκῆ διὰ νὰ θεμελιώσῃ τὴν χρονολόγησιν τοῦ γεγονότος εἰς τὸ ἔτος 1295 (Μαΐου 21)[2], χωρὶς νὰ ἀντιληφθῇ ὅτι ὁ αὐτὸς ἱστορικὸς παρέχει περαιτέρω (II, σ. 561) ἐπακριβῶς τὴν χρονολογίαν, συμπίπτουσαν μὲ τὴν 21ην Μαΐου 1294, καὶ γενομένην ὑπ' ἐμοῦ δεκτὴν[3] μετὰ μακρὰν ἀνάλυσιν τοῦ δευτέρου τούτου χωρίου[4]. Τὴν αὐτὴν μαρτυρίαν ἑρμηνεύων ὁ F. Dölger, εἶχεν ἤδη καταλήξει πρὸ ἐμοῦ εἰς τὴν ἡμερομηνίαν 21 Μαΐου 1294[5], ἀλλ' οὔτε αἱ ἐργασίαι αὐτοῦ, οὔτε ἡ ἰδική μου ἐχρησιμοποιήθησαν ὑπὸ τῆς Pia Schmid.

Ἀγνοῶν ὡσαύτως τὸ βιβλίον μου καὶ τὴν αὐτόθι ὀρθὴν χρονολόγησιν τῆς ἀναγορεύσεως - στέψεως τοῦ Μιχαὴλ Θ' τῷ 1294, ἐπανῆλθεν εἰς τὸ πρόβλημα ὁ J. Verpeaux ἵνα ἀντικρούσῃ τὴν Pia Schmid. Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὡς ἄνω χωρίου τοῦ Παχυμέρη II 561 καὶ τῆς μαρτυρίας II 195,13 τοῦ αὐτοῦ ἱστορικοῦ, καθ' ἣν εἰς τὴν τελετὴν τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀναγορεύσεως καὶ στέψεως τοῦ Μιχαὴλ Θ' παρευρίσκετο πρεσβεία ἐκ Νεαπόλεως, ἧς ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει παρουσία ἐδικαιολογεῖτο μόνον διὰ τὸ ἔτος 1294, καταλήγει

---

1. Pia Schmid, Zur Chronologie von Pachymeres, Andronikos L. II - VII ἐν Byz. Zeitschrift, τ. 51 (1958), σ. 83 καὶ σημ. 6.

2. Τὴν χρονολογίαν 21 Μαΐου 1295 δέχονται ὡς αὐτονόητον καὶ οἱ A. Heisenberg, Aus der Geschichte und Literatur der Palaiologenzeit ἐν Sitzungsberichte der bayer. Akad. d. Wissenschaften Phil. - Hist. Kl. 1920, Abh. 10, σ. 124, Μ. Λάσκαρις, Μιχαὴλ Θ' ὁ Παλαιολόγος ἐν ἐπιγραφῇ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης ἐν Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίς 1953 - 1954 (= Εἰς Μνήμην Γ. Π. Οἰκονόμου II), ἐν Ἀθήναις 1958, σ. 4 - 10.

3. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, Ἐκλογὴ κλπ., σ. 186 - 188.

4. Παχυμ. II, 561 : *Ἤδη μὲν οὖν τοῖν βασιλέοιν τῷ μὲν εἰκοστὸν καὶ τρίτον* [sc. διὰ τὸν Ἀνδρόνικον Β'] *τῷ δὲ* [sc. Μιχαὴλ] *δωδέκατον αὐτοκρατοροῦσι ξυνέβαινεν ἐξανύεσθαι.*

5. F. Dölger, Die Chronologie des grossen Feldzuges des Kaisers Johannes Tzimiskes gegen die Russen ἐν Byz. Zeitschrift, τ. 32 (1932), σ. 281, Τοῦ αὐτοῦ, Das Kaiserjahr der Byzantiner ἐν Sitzungsberichte der bayerischen Akademie κλπ. 1949, Heft 1, σ. 74 - 75.

ὡσαύτως καὶ ὁ J. Verpeaux [1] εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀνωτέρω τελετὴ ἔλαβε χώραν τὴν 21ην Μαΐου 1294.

VI

Οὐδεμία τῶν βυζαντινῶν πηγῶν παρέχει, καθ' ὅσον γνωρίζω, τὸ ἀκριβὲς ἔτος τῆς ἀναδείξεως τοῦ υἱοῦ τοῦ Μιχαὴλ Θ' Ἀνδρονίκου, τοῦ μετέπειτα αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Γ', εἰς ἁπλοῦν *βασιλέα*. Ὡς γνωστόν, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Κομνηνῶν καὶ Παλαιολόγων εἶχε διαμορφωθῆ ἴδιος θεσμὸς ὁ τοῦ ἁπλοῦ «*βασιλέως*», διάφορος τοῦ τοῦ «*βασιλέως αὐτοκράτορος*».

Ἡ ἀνακήρυξις τοῦ νεωτέρου Ἀνδρονίκου εἰς «*βασιλέα*» εἶχε χρονολογηθῆ ὑπὸ μὲν τοῦ F. Dölger τῷ 1316 [2], ὑπ' ἐμοῦ δὲ τῷ 1314 [3]. Μὴ ἔχων, ὡς φαίνεται, ἀκριβῆ ἐπίγνωσιν τῆς μεταξὺ ἁπλοῦ «*βασιλέως*» καὶ «*βασιλέως αὐτοκράτορος*» πολιτειακῆς διακρίσεως ὁ A. Παπαδόπουλος γράφει ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος (Γ') ἐγένετο συμβασιλεὺς (Mitkaiser) κατὰ Φεβρουάριον 1316 [4], παραπέμπων ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὸν Νικηφ. Γρηγορᾶν I 373,14 καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς δύο πραγματείας τοῦ F. Dölger [5]. Εἰς τὸ παραπεμπόμενον χωρίον ὁ Νικηφ. Γρηγορᾶς ὁμιλεῖ πράγματι περὶ ἀναγορεύσεως τοῦ Ἀνδρονίκου, ἀλλὰ εἰς «*βασιλέα καὶ αὐτοκράτορα*», χρονολογεῖ δὲ αὐτὴν ἐπακριβῶς τὴν 2αν Φεβρουαρίου 1325 [6]. Φαίνεται ὅτι ὁ A. Παπαδόπουλος συνέδεσε τὴν ὑπὸ τοῦ F. Dölger προταθεῖσαν χρονολόγησιν τῆς ἀναδείξεως τοῦ Ἀνδρονίκου (Γ') εἰς ἁπλοῦν «*βασιλέα*» τῷ 1316 μὲ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Γρηγορᾶ I 373,4, χωρὶς νὰ ἀντιληφθῆ ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ ἄλλου γεγονότος καὶ ὅτι ἡ παρὰ Γρηγορᾷ χρονολογία οὐδαμῶς συμπίπτει πρὸς τὸ ἔτος 1316.

Εἰς ἔγγραφον τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου ἀπὸ Φεβρουαρίου 1313 ὁ

---

1. J. Verpeaux, Notes chronologiques sur les livres II et III du de Andronico Paleologo de Georges Pachymère ἐν Revue des études byzantines, τ. 17 (1959), σ. 170 - 173 : La date du couronnement de Michel IX Paléologue.

2. F. Dölger, Facsimiles byzantinischer Kaiserurkunden, Berlin 1931, ἀρ. 26. Εἰς τὸ ἄρτι ἐκδοθὲν τεῦχος τῶν Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565 - 1453, 4. Teil : Regesten von 1282 - 1341 ὑπὸ F. Dölger, München - Berlin 1960, σ. 123 σημειοῦται πάλιν τὸ ἔτος 1316, ἀλλὰ μὲ ἐρωτηματικόν, ὡς τὸ τῆς ἀναδείξεως τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' εἰς συμβασιλέα.

3. Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 188 - 189.

4. A. Papadopoulos, Versuch einer Genealogie der Palaiologen 1259 - 1453, Diss. München 1938, ἀρ. 68.

5. F. Dölger, Facsimiles κλπ. ἀρ. 26 καὶ τοῦ αὐτοῦ, Die Urkunden des Johannes - Prodromos Klosters bei Serrai, München 1935 ἐν Sitzungsberichte der bayer. Akademie κλπ. 1935, Heft 9, σ. 36 καὶ 19, σημ. 1.

6. Νικηφ. Γρηγ. I 373,14 : *Μετὰ δὲ ταῦτα ἐλθὼν ὁ βασιλεὺς εἰς Βυζάντιον ἐστέφθη Φεβρουαρίου ἡμέρᾳ δευτέρᾳ τῆς ὀγδόης ἰνδικτιῶνος.*

νεώτερος Ἀνδρόνικος μνημονεύεται ρητῶς ὡς *βασιλεύς*, ἐνῷ τόσον ὁ πατήρ του Μιχαὴλ Θ΄, ὅσον καὶ ὁ πάππος του Ἀνδρόνικος Β΄ ὡς *βασιλεῖς* καὶ *αὐτοκράτορες*[1]. Δεδομένου ὅτι οἱ τίτλοι τῶν ἡγεμόνων Ἀνδρονίκου Β΄ καὶ Μιχαὴλ Θ΄, ὡς καὶ τῶν συζύγων ἀμφοτέρων ἀποδίδονται ὀρθῶς εἰς τὸ ἔγγραφον καὶ λαμβανομένης ὑπ' ὄψει τῆς ἰδιότητος τοῦ ἐκδόντος αὐτὸ — ἦτο ἀνώτερος τιτλοῦχος[2] τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς — πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ἀσφαλῆ καὶ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ τίτλου τοῦ ἁπλοῦ *βασιλέως* εἰς τὸν νεώτερον Ἀνδρόνικον. Κατὰ συνέπειαν, ἡ ἀνάδειξις τοῦ Ἀνδρονίκου υἱοῦ τοῦ Μιχαὴλ Θ΄ εἰς βασιλέα πρέπει νὰ ἔλαβε χώραν πρὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ ὑπὲρ τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου ἐγγράφου τούτου καὶ νὰ τοποθετηθῇ εἰς χρόνον προγενέστερον τοῦ Φεβρουαρίου 1313.

Ἐκ τῆς περιόδου, καθ' ἣν ὁ Ἀνδρόνικος Γ΄ διετέλει ἁπλοῦς βασιλεύς, σώζονται ἔγγραφα ἐκδοθέντα ὑπ' αὐτοῦ καὶ φέροντα τὴν ὑπογραφήν : *Ἀνδρόνικος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς ὁ Παλαιολόγος*[3], συμφώνως πρὸς τοὺς ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ γραμματείᾳ ἰσχύοντας κανόνας διὰ τὸν φέροντα τὴν ἰδιότητα ταύτην[4]. Ἐκ τῆς αὐτῆς περιόδου σώζονται τὰ κάτωθι χρυσόβουλλα, ἐν οἷς ὁ αὐτὸς Ἀνδρόνικος ὑπογράφεται ὡς *πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ρωμαίων*, καίτοι κατὰ δίκαιον μόνον ἀπὸ τῆς ἐπισήμου ἀναγορεύσεώς του εἰς αὐτοκράτορα — πραγματοποιηθείσης μόλις τὴν 2αν Φεβρουαρίου 1325 — ἐδικαιοῦτο νὰ ὑπογράφῃ κατὰ τὸν τελευταῖον αὐτὸν τύπον.

Τὰ χρυσόβουλλα εἶναι τὰ κάτωθι: Ὑπὲρ τῆς μονῆς Χιλιανδαρίου τὰ ὑπ' ἀρ. 61[5] ἀπὸ Ἰουνίου 1321 (= Regesten ἀρ. 2654), ἀρ. 71 ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1321 (= Reg. ἀρ. 2663), ἀρ. 73 ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1321 (= Reg.

---

1. Actes de Kutlumus ἐκδ. P. Lemerle, Paris 1946, σ. 51 - 53. Τὸ ἐνδιαφέρον ἡμᾶς χωρίον ἀναγράφεται εἰς τὸ πρῶτον τμῆμα τῆς μελέτης μου ἐν Ἐπιστημονικῇ Ἐπετηρίδι τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τ. 12 (1961 - 1962), σ. 486, σημ. 3.

2. Ἔφερε τὸν τίτλον τοῦ σεβαστοῦ, περὶ οὗ βλ. τὴν ἐν τῷ πρώτῳ τμήματι τῆς μελέτης, σ. 486, σημ. 5, ἀναγραφομένην βιβλιογραφίαν. Ἐνδεικτικὴ τῆς εἰς τὸν ἀνωτέρω τίτλον ἀποδιδομένης σημασίας δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ παρὰ τῷ ἱστορικῷ Ἰωάννῃ Κιννάμῳ, σ. 215, μαρτυρία : *Γεώργιον μὲν οὖν, ὃς ἑταιρείας τῷ τότε ἡγεῖτο τῆς βασιλικῆς, Παλαιολόγον μὲν γένος, ἐς δὲ τὸν τῶν σεβαστῶν ἀναβεβηκότα ὄγκον...* (ἐπὶ Μανουὴλ Α΄ Κομνηνοῦ).

3. Τὰ ὑπὲρ τῆς μονῆς Χιλιανδαρίου χρυσόβουλλα ἐκδίδονται ἐν Actes de Chilandar ὑπὸ L. Petit - B. Korablev, Sankt Petersburg 1911, ὡς παράρτημα τοῦ τ. 17 (1911) τῶν Βυζαντινῶν Χρονικῶν ὑπ' ἀρ. 33 ἀπὸ Ἰουλίου 1317 (= Regesten, ἀρ. 2649), ὑπ' ἀρ. 43 ἀπὸ Μαρτίου 1319 (= Regesten, ἀρ. 2650), ὑπ' ἀρ. 50 ἀπὸ Ὀκτωβρίου 1319 (= Regesten, ἀρ. 2651).

4. Βλ. τὰς σ. 185, 216 - 217 τοῦ βιβλίου μου.

5. Οἱ ἀριθμοὶ ἀναφέρονται εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν Actes de Chilandar ὑπὸ L. Petit - B. Korablev, ἔνθ' ἀνωτέρω.

ἀρ. 2664), ἀρ. 75 ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1321 (= Reg. ἀρ. 2665), ὑπὲρ τῆς μονῆς Προδρόμου ἐν τῷ ὄρει τοῦ Μενοικέως ἀπὸ Ἰουνίου 1321[1] ὑπὲρ τῆς μονῆς Ἁγίου Γεωργίου Θεσσαλονίκης ἀπὸ Ἰουλίου 1323[2].

Ἡ ἔκδοσις τῶν ὡς ἄνω χρυσοβούλλων συμπίπτει χρονολογικῶς μὲ τὴν κατὰ τοῦ πρεσβυτέρου Ἀνδρονίκου ἀνταρσίαν τοῦ νεωτέρου Ἀνδρονίκου, ἥτις ἤρχισε νὰ ὑποφώσκῃ[3] εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς τοῦ τελευταίου, Μιχαὴλ Θ΄ (12 Ὀκτωβρίου 1320), ἐνετάθη ἀπὸ τῆς ἀνοίξεως 1321[4], παρετάθη εἰς τὴν πρώτην αὐτῆς φάσιν μέχρι τοῦ φθινοπώρου 1321, ἔληξε δὲ μόλις ἀρχομένου τοῦ 1325[5]. Ὁ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος εἶναι ἀπολύτως συνεπὴς πρὸς ἑαυτόν, νομίζω, ἐφ' ὅσον ἐκείνην τὴν ἐποχὴν εὑρίσκετο εἰς ἔνοπλον ρῆξιν πρὸς τὸν πάππον του αὐτοκράτορα καὶ διεξεδίκει ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὸν θρόνον, νὰ οἰκειοποιῆται τὸν ἐπίσημον τίτλον τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος καὶ νὰ ὑπογράφῃ κατὰ τὸν ὑπὸ τούτου καὶ μόνου δικαιούμενον τύπον «*ὡς πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ρωμαίων*».

Κατόπιν τούτου ὀφείλουν νὰ διορθωθοῦν τὰ ἐν σ. 188, σημ. 3 τοῦ βιβλίου μου λεγόμενα ἀναφορικῶς μὲ τὸ ὑπὲρ τῆς μονῆς τοῦ Προδρόμου τῆς ἐν τῷ ὄρει τοῦ Μενοικέως χρυσόβουλλον τοῦ Ἀνδρονίκου Γ΄ ἀπὸ Ἰουνίου 1321. Εἶχον τότε ὑποθέσει ὅτι ἡ ἀνάγνωσις τοῦ ὅρου *αὐτοκράτωρ* εἰς τὴν ὑπογραφὴν τοῦ χρυσοβούλλου θὰ ὀφείλετο εἰς πιθανὸν σφάλμα τοῦ πρώτου ἐκδότου μοναχοῦ Χριστοφόρου[6], δεδομένου ὅτι τόσον τὸ πρωτότυπον τοῦ χρυσοβούλλου, ὅσον καὶ τὰ ἐξ αὐτοῦ παλαιὰ ἀντίγραφα ἐφέροντο ὡς ἀπολεσθέντα καὶ δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ ἀντιβολὴ τοῦ κειμένου. Κατ' εὐτυχῆ συγκυρίαν ὁ J. Dujcev ἀνεῦρεν εἰς τὴν Πανεπιστημιακὴν Βιβλιοθήκην τῆς Πράγας[7]

---

1. Παρὰ A. Guillou, Les archives de Saint-Jean Prodrome sur le Mont-Ménécée, Paris 1955, ἀρ. 10 (= Regesten, ἀρ. 2659). Ὡς γνωστὸν ἡ ἔκδοσις αὕτη ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει τῆς παλαιοτέρας καὶ οὐχὶ τοῦ Κώδικος τῆς μονῆς, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀπολεσθῇ, ἀνευρεθεὶς ἐκ νέου τῷ 1957. Βλ. κατωτέρω, σημ. 7.

2. Actes de Chilandar, ἔνθ' ἀνωτ., ἀρ. 90 (= Regesten, ἀρ. 2673, ἔνθα ὑπὸ τοῦ F. Dölger τὸ Ἰουνίου τῆς χρονολογήσεως L. Petit διορθοῦται εἰς Ἰουλίου).

3. Καντακ. I, 32 ἑπ.

4. Καντακ. I, 86 ἑπ.

5. Καντακ. I, 93 ἑπ.

6. Χριστοφόρου, Προσκυνητάριον τῆς ἐν Μακεδονίᾳ παρὰ τῇ πόλει Σερρῶν σταυροπηγιακῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, Ἐν Λειψίᾳ 1904, σ. 88-90.

7. J. Dujcev, Le cartulaire A du monastère de Saint-Jean Prodrome sur le Mont Ménécée rétrouvé ἐν Revue des études byzantines, τ. 16 (1958), σ. 169-171, τοῦ αὐτοῦ, Der wiedergefundene «Alte Kodex» des Johannes Prodromos Klosters bei Serrai ἐν Studien zur älteren Geschichte Osteuropas II (= Wiener Archiv für Geschichte des Slaventums und Osteuropas 3), 1959, σ. 116-121. (Τὴν τελευταίαν μελέτην γνωρίζω μόνον ἐκ παραπομπῆς).

τὸ παλαιὸν ἀρχεῖον τῆς ὡς ἄνω μονῆς, τὸ φερόμενον ὡς ἀπολεσθέν. Τοῦτο κατηρτίσθη περὶ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος[1] καὶ περιέχει ἀν ἀντιγράφῳ καὶ τὸ ὡς ἄνω χρυσόβουλλον τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' ἀπὸ Ἰουνίου 1321. Ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ J. Dujcev παρασχεθεισῶν πληροφοριῶν[2] προκύπτει ὅτι ὁ πρῶτος ἐκδότης ὀρθῶς εἶχεν ἀναγνώσει τὸ χρυσόβουλλον καὶ ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος ὑπεγράφετο ἐν αὐτῷ ὡς *βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ*.

Τέλος ὅσον ἀφορᾷ χρυσόβουλλον ὑπὲρ τῆς πόλεως Μονεμβασίας, παραδιδόμενον ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ Γεωργίου Σφραντζῆ[3], ἐκδοθὲν κατὰ τὴν πληροφορίαν τοῦ ἱστορικοῦ τούτου ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' τὴν ιε' ἰνδικτιῶνα ἔτους ,ϛωκε' (= 1316/7) καὶ φέρον τὴν ὑπογραφὴν τούτου ὡς *βασιλέως καὶ αὐτοκράτορος*[4], συμφωνῶ πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ F. Dölger προταθεῖσαν διόρθωσιν τῆς χρονολογίας εἰς 1336[5]. Τὰς ὀρθὰς παρατηρήσεις τοῦ Γερμανοῦ ἱστορικοῦ διὰ τὴν ἀπόρριψιν τῆς ὑπὸ τοῦ Σφραντζῆ ἀναγραφομένης χρονολογίας 1316 ἐνισχύει καὶ ἡ ἐν τῷ χρυσοβούλλῳ φράσις: *ἀλλὰ δὴ καὶ πάντες ὅσοι ἐπικρατῶσι κτήματα ἢ ζευγολάτια ἢ κάστρα ὁρισμῷ τῆς βασιλείας μου, εἴτε τῆς περιποθήτου μοι Αὐγούστης εἰσὶν οὗτοι, εἴτε τοῦ ἐρασμιωτάτου μοι υἱοῦ τῆς βασιλείασμου βασιλέως*[6]. Ἐξ αὐτῆς συνάγεται ὅτι ὁ ἐκδοὺς τὸ χρυσόβουλλον αὐτοκράτωρ εἶχε τότε σύζυγον καὶ υἱόν, ἀναδεδειγμένον μάλιστα εἰς *βασιλέα*, ἐνῷ τῷ 1316 ὁ Ἀνδρόνικος Γ' ἦτο εἰσέτι ἄγαμος[7].

VII

Ὁ καθηγητὴς Γ. Κόλιας εἰς μελέτην του δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ περιοδικὸν Ἑλληνικὰ[8] ἐξετάζει τὰ ἐπαναστατικὰ γεγονότα τὰ λαβόντα χώραν ἀπὸ

---

1. Ὁ μοναχὸς Χριστόφορος καὶ ὁ F. Dölger ἀναφέρουν εἰδικώτερον τὸ ἔτος 1344, ὁ A. Guillou καὶ J. Dujcev 1345. Τελευταίως ὁ V. Laurent διετύπωσε τὴν ἄποψιν ὅτι ὁ κῶδιξ Α δέον νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸ τέλος τοῦ ΙΔ' ἢ πιθανώτερον τὸν ΙΕ' αἰῶνα. V. Laurent, Remarques sur le cartulaire du Couvent de Saint-Jean-Prodrome sur le Mont Ménécée ἐν Revue des études byzantines, τ. 18 (1960), σ. 293-299.

2. Ὁ J. Dujcev προέβη εἰς ἀντιβολὴν τοῦ κειμένου τῆς ἐκδόσεως A. Guillou πρὸς τὸ τοῦ κώδικος καὶ παρέσχε πίνακα τῶν ὑπαρχουσῶν διαφορῶν εἰς τὴν μελέτην του: L'ancien cartulaire du monastère de Saint-Jean-Prodrome sur le Mont Ménécée ἐν Zbornik Radova Vizant. Inst. 6 (1960), σ. 171-185.

3. Ἐκδ. Βόννης, σ. 400,1-405,3.

4. Σφραντζῆς, σ. 404,24.

5. F. Dölger, Facsimiles κλπ., ἀρ. 26 καὶ τοῦ αὐτοῦ ἐν Byzantinische Zeitschrift, τ. 34 (1934), σ. 126-127.

6. Σφραντζῆς, σ. 403,23-404,1.

7. Νικηφ. Γρηγ. I, 277,17: *εἰς δὲ τοὐπιὸν ἔτος* (= 1318) *ἄγεται τῷ ἐγγόνῳ ὁ βασιλεὺς Ἀνδρονίκῳ τῷ βασιλεῖ γυναῖκα Εἰρήνην τὴν ἐξ Ἀλαμανῶν...*

8. Γ. Κόλια, Ἡ ἀνταρσία Ἰωάννου Ζ' ἐναντίον Ἰωάννου Ε' Παλαιολόγου (1390) ἐν Ἑλληνικά, τ. 12 (1952), σ. 34-64.

Ἀπριλίου 1390 μέχρι 17 Σεπτεμβρίου 1390 ἐν Κωνσταντινουπόλει, χρησιμοποιῶν οὐσιαστικῶς πρῶτος[1] αὐτὸς τὴν ἀξιόπιστον ἔκθεσιν[2] τοῦ αὐτόπτου Ρώσου περιηγητοῦ Ἰγνατίου τοῦ ἐκ Σμολένσκ[3].

Ἡ δραματική, πλήρης ζωηρῶν στιγμιοτύπων περιγραφὴ παρέχει ἐναργῆ εἰκόνα τῶν γεγονότων καὶ τῆς ἀνησύχου ἀτμοσφαίρας ἐκείνων τῶν ἡμερῶν ἐν τῇ βασιλευούσῃ, σαφὴς δὲ καὶ λεπτομερὴς εἶναι ἡ ἀνάλυσις τῆς ἀφηγήσεως ὑπὸ τοῦ Γ. Κόλια. Ἡ ἰδική μου μικρὰ συμβολὴ θὰ περιορισθῇ εἰς ὀλίγας προσθήκας σχετικὰς μὲ τὸ θέμα τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀναγορεύσεως.

Κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ Ἰγνατίου[4]: «*Τὴν Τετάρτην τῆς δευτέρας μετὰ τὸ Πάσχα ἑβδομάδος*[5] *περὶ τὸ μεσονύκτιον ἄνθρωποι τῶν κάτω συνοικιῶν τῆς πόλεως*[6] *ἤνοιξαν εἰς τὸν Καλοϊωάννην, τὸν υἱὸν τοῦ Ἀνδρονίκου τὴν πύλην τῆς πόλεως καὶ ἐπέτρεψαν τὴν εἴσοδον εἰς αὐτὸν καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ Ἕλληνας ὄχι ὅμως καὶ εἰς τοὺς Τούρκους· καὶ οὗτοι δὲν ἔκαμαν τίποτε τὸ κακόν*». Ἐνῷ ὁ Μανουήλ, υἱὸς τοῦ Ἰωάννου Ε', διέφυγεν εἰς Λῆμνον, ὁ Ἰωάννης Ε' κατέφυγεν εἰς τὸ «*παλάτιον*»[7], ἤτοι εἰς τὸ φρούριον τῆς Χρυσῆς Πύλης «*καὶ οἱ ἀξιωματοῦχοι του* [sc. οἱ ὀπαδοὶ τῶν δύο τελευταίων] *κατέφυγον εἰς τὸν*

---

1. Βλ. αὐτόθι, σ. 38 καὶ σημ. 2.

2. Ἡ ἀφήγησις αὕτη διέλαθε τῆς προσοχῆς μου καὶ δὲν ἐχρησιμοποιήθη κατὰ τὴν συγγραφὴν τῆς μελέτης μου. Ἀτυχῶς καὶ τῆς ἐργασίας τοῦ Γ. Κόλια δὲν ἔλαβον ἐγκαίρως γνῶσιν.

3. Ὁ Ἰγνάτιος, ρῶσος κληρικός, μετεῖχε τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἐπισκόπου Σμολένσκ Μιχαήλ, συνοδεύσαντος τὸν μητροπολίτην Μόσχας Ποιμένα κατὰ τὸ εἰς Κωνσταντινούπολιν ταξίδιόν του. Ὁ Ἰγνάτιος εὑρίσκετο εἰς τὴν βυζαντινὴν πρωτεύουσαν ἀπὸ τῆς 30ῆς Ἰουνίου 1389 φαίνεται δὲ ὅτι παρέμεινεν αὐτόθι ἐπ' ἀρκετὰ ἔτη. Εἶναι προφανὲς ὅτι τὰ γεγονότα Ἀπριλίου 1390 - Σεπτεμβρίου 1390 ἀφηγεῖται ὡς αὐτόπτης, ὅπως ἐπίσης ὅτι παρηκολούθησε τὴν ἐν Ἁγίᾳ Σοφίᾳ τελετὴν κατὰ τὴν 11ην Φεβρουαρίου 1392, περὶ ἧς βλ. κατωτέρω.

4. Τὸ τμῆμα τοῦτο (ἀρ. 4) τοῦ Ὁδοιπορικοῦ παραθέτει ὁλόκληρον ὁ Γ. Κόλιας, αὐτόθι, σ. 39 - 41 ἑλληνιστὶ κατὰ μετάφρασίν του ἐκ τῆς γερμανικῆς μεταφράσεως τοῦ R. Salomon, Zu Ignatij von Smolensk ἐν Beiträge zur russischen Geschichte Theodor Schiemann zum 60. Geburtstage... hrsg. von Otto Hötzsch, Berlin 1907, σ. 241 - 270, ὅστις πάλιν μετέφρασε τὸ ρωσικὸν πρωτότυπον ἐκ τῆς ἐκδόσεως τοῦ S. V. Arsenjev ἐν Pravoslavnyi Palestinskij Sbornik, τ. 12, τεῦχ. 4, ἀρ. 3, Πετρούπολις 1887. Τὸ αὐτὸ τμῆμα τοῦ Ὁδοιπορικοῦ εἰς γαλλικὴν μετάφρασιν ὑπὸ τῆς B. de Khitrowo, Itinéraires russes en Orient, τ. I 1, Genève (1889), σ. 140 - 142.

5. Ὁ Γ. Κόλιας, αὐτόθι, σ. 45 - 46 χρονολογεῖ ὀρθῶς τὸ γεγονὸς εἰς τὴν νύκτα τῆς 13/14 Ἀπριλίου 1390 ἀλλ' ἐκ παραδρομῆς ὀνομάζει τὴν ἑβδομάδα αὐτὴν ὡς τῆς Διακαινησίμου, ἐνῷ ὡς γνωστὸν καλεῖται οὕτως ἡ ἑβδομάς, ἡ ἀρχομένη ἀπὸ τῆς ἑπομένης τοῦ Πάσχα, τὸ ὁποῖον τὸ ἔτος 1390 συνέπιπτε τὴν 3ην Ἀπριλίου.

6. Εἰς τὴν γερμανικὴν μετάφρασιν ἔχει: Aus den unteren Stadtteilen, εἰς δὲ τὴν γαλλικήν: Les gens des faubourgs. Πρβλ. Γ. Κόλιαν, αὐτόθι, σ. 46, σημ. 3.

7. Βλ. ὀρθὴν ταύτισιν ὑπὸ Γ. Κόλια, σ. 55 - 57.

ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας. Κωδωνοκρουσίαι ἀντήχουν καθ' ὅλην τὴν πόλιν· οἱ στρατιῶται ἐφώτιζον μὲ λαμπάδας ὁλόκληρον τὴν πόλιν, καθ' ὃν δὲ χρόνον οὗτοι ἔφιπποι καὶ πεζοὶ καθ' ὁμάδας διέτρεχον ὁλόκληρον τὴν πόλιν, μὲ γυμνὰ τὰ ὅπλα εἰς τὰς χεῖρας καὶ μὲ τὰ βέλη εἰς τὰ τόξα ἕτοιμα, ἀνεφώνουν: «πολλὰ τὰ ἔτη Ἀνδρονίκου». Καὶ ὅλον τὸ πλῆθος, ἄνδρες, γυναῖκες καὶ μικρὰ παιδία, ὅλοι οἱ πολῖται ἀπήντων μεγαλοφώνως: «πολλὰ τὰ ἔτη Ἀνδρονίκου». Καὶ ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος δὲν ἀνεφώνει ἀμέσως ἐπευφημῶν, οὗτοι ἐκέντριζον ἐξηγριωμένοι μὲ τὸ ξίφος. Καὶ ἦτο περίεργον νὰ βλέπῃ κανεὶς καὶ νὰ ἀκούῃ τὴν ἔξαψιν ἀνὰ τὴν πόλιν. Ἄλλοι ἔτρεμον ἀπὸ φόβον, ἄλλοι ἔχαιρον· καὶ πουθενὰ δὲν ἔβλεπε κανεὶς νεκρούς, τόσον μέγας ἦτο ὁ φόβος τὸν ὁποῖον ἐνέπνεον οἱ γυμνὰ ξίφη φέροντες στρατιῶται. Καὶ ὅταν ἤρχισε νὰ ὑποφώσκῃ ἡ ἡμέρα, κατὰ τὰ ἐξημερώματα, τότε ἤρχισαν κάπως νὰ συνέρχωνται· καὶ εἶχον ὀλίγους μόνον τραυματίσει. Περὶ δὲ τὸ ἑσπέρας οἱ πάντες προσεκύνησαν τὸν νεαρὸν αὐτοκράτορα, τὸν υἱὸν τοῦ Ἀνδρονίκου καὶ ἡ πόλις ἠρέμησε καὶ ἡ θλῖψις μετεβλήθη εἰς εὐθυμίαν» [1].

Οὔτε ὑπὸ τοῦ Ὁδοιπορικοῦ τοῦ Ἰγνατίου οὔτε ὑπὸ ἄλλης βυζαντινῆς πηγῆς παραδίδεται ἡ κατὰ τὸ γνωστὸν βυζαντινὸν τυπικὸν ἀναγόρευσις καὶ στέψις τοῦ Ἰωάννου Ζ' εἰς αὐτοκράτορα, χωρὶς βεβαίως ἡ ἔλλειψις μαρτυρίας νὰ ὑποδηλοῖ ἀναγκαίως τὴν παράλειψιν τῶν ἀνωτέρω πράξεων.

Ὁ Ἰωάννης Ζ' καὶ κατὰ τὸ ἀπὸ 14 Ἀπριλίου μέχρι 17 Σεπτεμβρίου 1390 [2] χρονικὸν διάστημα καὶ βραδύτερον ἤσκησε πλήρως τὴν αὐτοκρατορικὴν ἐξουσίαν, ὡς μαρτυροῦν ἐπίσημα ἔγγραφα φέροντα τὴν ὑπογραφήν του [3] κατὰ τὸν ἐπίσημον τύπον: *Ἰωάννης πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ρωμαίων ὁ Παλαιολόγος* [4].

Κατὰ τὸν Γ. Κόλιαν σ. 48, σημ. 2 «στέψις τοῦ Ἰωάννου Ζ' εἰς αὐτοκράτορα μετὰ τὴν εἴσοδόν του εἰς τὴν πρωτεύουσαν (sc. τὸν Ἀπρίλιον 1390) συμφώνως πρὸς τὸ πρωτόκολλον τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς καὶ τὴν de facto κατάληψιν τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς δὲν φαίνεται εἰς ἡμᾶς πιθανή. Καὶ τοῦτο, διότι ἐὰν ἐλάμβανε τοιοῦτόν τι χώραν ὁ Ἰγνάτιος δὲν θὰ παρέλειπε νὰ τὸ μνημονεύσῃ, ὅπως ἔκαμε προκειμένου περὶ τῆς δύο ἔτη βραδύτερον γενομένης στέψεως τοῦ Μανουήλ...».

Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο, ὡς πᾶν argumentum a silentio, εἶναι ἐπισφαλές.

---

1. Τὸ ἀπόσπασμα κατὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ Γ. Κόλια, αὐτόθι, σ. 39-41.

2. Διὰ τὴν χρονολογίαν 17 Σεπτεμβρίου βλ. F. Dölger, Johannes VII. Kaiser der Rhomäer (1390-1408) ἐν Byz. Zeitschrift, τ. 31 (1931), σ. 27, σημ. 3.

3. Εἰς τὴν μετὰ τῆς Βενετίας συνθήκην (3 Ἰουνίου 1390), σωζομένην ἐν πρωτοτύπῳ ἔχομεν τὴν ἰδιόχειρον ὑπογραφὴν τοῦ Ἰωάννου. Ἐκδ. F. Miklosich-J. Müller, Acta et diplomata medii ævi, τ. III, Vindobonæ 1865, σ. 135-144.

4. Βλ. F. Dölger, Johannes VII κλπ., σ. 21-36, Γ. Κόλιαν, σ. 48, σημ. 2 καὶ σ. 199, 201-203 τοῦ βιβλίου μου.

Ὁ Ἰγνάτιος παραδίδει τὰς «ἀναφωνήσεις», ἃς ἀπηύθυνον οἱ στρατιῶται ὀπαδοὶ τοῦ Ἰωάννου Ζ' καὶ ὁ πληθυσμὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἴτε αὐτοβούλως εἴτε ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ὑποστηριζούσης τὸν εἰσβολέα στρατιωτικῆς μερίδος. Διὰ τῶν «ἀναφωνήσεων» ἐκδηλοῦται ἡ ἀναγνώρισις τοῦ Ἰωάννου (Ζ') ὡς αὐτοκράτορος. Ὡς ἀνέπτυξα εἰς τὸ βιβλίον μου, εἰς ἑκάστην ἐπερχομένην μεταβολὴν εἰς τὸν βυζαντινὸν θρόνον, ἡ ἀναγνώρισις τοῦ νέου κυρίου τῆς ἐξουσίας γίνεται δι' ἀναφωνήσεων, συμφώνως πρὸς ὡρισμένον τύπον, ὑπὲρ τοῦ νέου ἡγεμόνος. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς συντάξεως τοῦ Ὁδοιπορικοῦ ὁ ἐπίσημος πλήρης τύπος ἔχει: Τοῦ δεῖνα μεγάλου βασιλέως καὶ αὐτοκράτορος πολλὰ τὰ ἔτη.

Εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν παραδίδεται ἐλλιπῶς ἡ ἀναφώνησις εἴτε ἐκ παρανοήσεως τοῦ συγγραφέως εἴτε ἐκ λάθους τοῦ ἀντιγραφέως[1]. Ἀπαραιτήτως πρέπει νὰ περιείχετο εἰς αὐτὴν τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωάννου. Ὁπωσδήποτε ὅμως ἡ μνεία τοῦ ἀπὸ πενταετίας ἐκλιπόντος Ἀνδρονίκου Δ', πατρὸς τοῦ ἐπαναστάτου Ἰωάννου Ζ', κατὰ τὰς «ἀναφωνήσεις», τὰς λεχθείσας ὑπὲρ τοῦ τελευταίου τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν ἐξεδηλώθη ἡ ἐπανάστασις αὐτοῦ (13/14 Ἀπριλίου 1390), καθίστατο ἀναγκαία, διὰ νὰ εἶναι ἐμφανὲς ὑπὲρ ποίου ἐξεδηλοῦτο ὁ ἀναφωνῶν: τοῦ ἐπαναστάτου Ἰωάννου Ζ' ἢ τοῦ ὁμωνύμου πάππου τούτου γηραιοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Ε', μέχρι τότε νομίμου κυρίου τοῦ θρόνου[2].

VIII

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 5 ἀπόσπασμα τοῦ αὐτοῦ Ὁδοιπορικοῦ[3] περιέχει περιγραφὴν τελετῆς, λαβούσης χώραν ἐν Ἁγίᾳ Σοφίᾳ τὴν 11ην Φεβρουαρίου 1392, ἣν ὁ Γ. Κόλιας, ὡς καὶ ἄλλοι ἐρευνηταὶ τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας, θεωροῦν ὡς ἀναγομένην εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν στέψιν τοῦ Μανουὴλ Β' Παλαιολόγου. Ἡ ταύτισις τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰγνατίου μνημονευομένου γεγονότος πρὸς τὴν στέψιν τοῦ Μανουὴλ εἰς αὐτοκράτορα πρέπει κατ' ἐμὲ νὰ ἀποκλεισθῇ διὰ τοὺς ἀκολούθους λόγους[4].

Ὁ Μανουὴλ Β' Παλαιολόγος ἀνεδείχθη «*βασιλεὺς*» τὴν 25ην Σεπτεμ-

---

1. Ἡ B. de Khitrowo ἀναγράφει μὲ λατινικὰ στοιχεῖα *polla ti ete Andronic*, ἐνῷ κατὰ τὴν πληροφορίαν τοῦ Γ. Κόλια, σ. 58, ὁ Salomon μὲ ἑλληνικὰ «*πολλὰ τὰ ἔτη Ἀνδρονίκου*», χωρὶς οὐδεὶς τούτων νὰ σημειοῖ πῶς ἀκριβῶς ἀπαντᾷ εἰς τὸ ρωσικὸν πρωτότυπον.

2. Πρβλ. Γ. Κόλιαν, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 57-61.

3. B. de Khitrowo, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 143-147.

4. Εἰς τὸ βιβλίον μου, σ. 202, σημ. 3 ὑπέδειξα μὲν ὅτι δὲν πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ γεγονότος, ἀλλὰ δὲν εἰσῆλθον εἰς εἰδικωτέραν ἔρευναν τοῦ προβλήματος, διὰ νὰ ἀποφύγω ἐκ τῆς παρεκβάσεως διάσπασιν τῆς ἑνότητος τοῦ ὑπὸ διαπραγμάτευσιν θέματος.

βρίου 1373, ἀνηγορεύθη δὲ καὶ ἐστέφθη αὐτοκράτωρ ὀλίγον μετὰ τὴν 1ην Ἰουλίου 1379[1], ἡ δὲ ὑπὸ τοῦ Ἰγνατίου τοῦ ἐκ Σμολένσκ περιγραφομένη τελετὴ ἔλαβε χώραν τὴν 11ην Φεβρουαρίου 1392[2].

Βεβαίως γνωρίζομεν ἐκ τῆς Παλαιολογείου ἐποχῆς περιπτώσεις ἐπαναλήψεως τῆς στέψεως — ὡς ἐγένετο διὰ τὸν Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγον καὶ τὸν Ἰωάννην Ϛ΄ Καντακουζηνὸν — ἀλλ' αὗται συμπίπτουν μὲ ὅλως ἰδιαζούσας συνθήκας. Ὁ Μιχαὴλ ἐστέφθη βραχὺ μετὰ τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1259 εἰς Νίκαιαν, καὶ ἐκ νέου εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν 15ην Αὐγούστου 1261. Ὁ αὐτοκράτωρ διὰ τῆς ἐνεργείας ταύτης ἀπέβλεπεν ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἀνασυνδέσῃ τὴν ἀναγεννωμένην αὐτοκρατορίαν μὲ τὴν παλαιὰν παράδοσιν καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ ἐνισχύσῃ τὴν προσωπικήν του θέσιν, δεδομένου ὅτι σχετικῶς προσφάτως εἶχε καταλάβει δολίως τὸν θρόνον[3]. Ὁ Ἰωάννης (Ϛ΄) Καντακουζηνός, κατατριβεὶς ἐπὶ ἔτη μακρὰ εἰς ἐμφύλιον πόλεμον, μετὰ τὴν τελικὴν ἐπικράτησιν, διὰ νὰ μὴ θεωρηθῇ εὑρισκόμενος εἰς ὑποδεεστέραν μοῖραν ἔναντι τοῦ τέως ἀντιπάλου του καὶ εἶτα συναυτοκράτορος Ἰωάννου Ε΄ Παλαιολόγου, καίτοι εἶχε στεφθῆ ἐν Ἀδριανουπόλει ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Λαζάρου τὴν 21ην Μαΐου 1346, ἐστέφθη ἐκ νέου ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν 13ην Μαΐου 1347 ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου[4].

Τὸ κοινὸν εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις εὑρίσκεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι τόσον ὁ Μιχαὴλ Η΄, ὅσον καὶ ὁ Ἰωάννης Ϛ΄ ἐγένοντο δι' ἐπαναστάσεως κύριοι τοῦ θρόνου καὶ ἡ πρώτη στέψις των εἶχε λάβει χώραν μακρὰν τῆς πρωτευούσης. Ὁ Μανουὴλ Β΄ ὅμως οὔτε ἐπαναστάτης ἦτο, ἀντιθέτως ἀπέλαυε τῆς εὐνοίας τοῦ αὐτοκράτορος πατρός του, οὔτε εἶχε στεφθῆ ἐκτὸς τῆς βασιλευούσης.

Ἡ περιγραφὴ τοῦ Ἰγνατίου τοῦ ἐκ Σμολένσκ, καίτοι λεπτομερὴς καὶ ἀκριβής, οὐδὲν στοιχεῖον περιέχει ἐκ τοῦ τυπικοῦ τῆς στέψεως, τὸ ὁποῖον πάλιν γνωρίζομεν ἄριστα καὶ ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ διὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἐκ τοῦ αὐθεντικοῦ πρωτοκόλλου τοῦ παραδιδομένου ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος - ἱστορικοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ[5], τοῦ ἐξ αὐτοῦ ἀντλοῦντος Ψευδο - Κω-

---

1. Βλ. περὶ τοῦ Μανουὴλ Β΄ τὰς σελ. 199 - 201 τοῦ βιβλίου μου. Διὰ τὴν μεταξὺ «*βασιλέως*» καὶ «*αὐτοκράτορος*» διάκρισιν κατὰ τοὺς Παλαιολογείους χρόνους καὶ τὸ τυπικὸν τῆς ἀναγορεύσεως καὶ στέψεως αὐτοκράτορος κατὰ τὴν ἰδίαν περίοδον βλ. τὴν εἰς τὰς σ. 214 - 226 τοῦ βιβλίου μου ἀνάπτυξιν. Πρβλ. ὡσαύτως τὴν σύντομον ἐπισκόπησιν εἰς τὸ πρῶτον μέρος τῆς παρούσης μελέτης, δημοσιευθείσης εἰς τὸν προηγούμενον τόμον 12 (περ. Β΄) 1961 - 1962, σ. 495 - 497 τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

2. B. de Khitrowo, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 145: *L'année six mille neuf cents le onzième jour du mois de février, le dimanche de l'enfant prodigue...*

3. Βλ. σ. 181 - 185 τοῦ βιβλίου μου.

4. Αὐτόθι, σ. 193 - 195.

5. Καντακ. I, σ. 196 - 204.

δινοῦ[1] καὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Loparev δημοσιευθέντος, ἀλλ' ἀπροσίτου εἰς ἐμὲ παραμείναντος[2].

Ὁ Ἰγνάτιος οὔτε χρῖσιν τοῦ στεφομένου τελουμένην ὑπὸ τοῦ πατριάρχου παραδίδει, οὔτε τὴν ἀναφώνησιν αὐτοῦ εἰς «*ἄγιον*» καὶ «*ἄξιον*», στοιχεῖα οὐσιώδη καὶ ἀπαραίτητα τῆς στέψεως[3]. Θὰ ἠδύνατο βεβαίως νὰ ἀντείπῃ τις ὅτι ὁ συγγραφεὺς παρέλιπε νὰ ἀναγράψῃ τὰ τμήματα ταῦτα τοῦ τυπικοῦ. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἀντίρρησις δυσκόλως συμβιβάζεται μὲ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ὁ Ρῶσος περιηγητὴς ἐπιλαμβάνεται τοῦ ἔργου του· διότι ἡ περιγραφή του εἶναι ζωηρά, εὐσυνείδητος, πλουσία εἰς ἀποχρώσεις καὶ λεπτομερείας[4].

Ἴδωμεν ποία ἡ περιγραφομένη τελετή. Εἶναι πανηγυρικὴ καὶ εὐφρόσυνος, λαμβάνει χώραν εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν καὶ ἀφορᾷ τὸ αὐτοκρατορικὸν ζεῦγος. Τρεῖς τελεταὶ δυνατὸν νὰ ἔχουν τὸν χαρακτῆρα τοῦτον·

1) ἡ «*στεφηφορία βασιλέως*» κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Ψευδο-Κωδινοῦ, ἤτοι ἡ στέψις αὐτοκράτορος·

2) ἡ στέψις εἰς αὐγούσταν τῆς συζύγου τοῦ ἡγεμόνος·

3) ὁ γάμος αὐτοκράτορος, «*τὸ στεφάνωμα*» κατὰ τὴν βυζαντινὴν φρασιολογίαν.

Ἡ πρώτη πρέπει νὰ ἀποκλεισθῇ, οὐ μόνον διότι ὁ Μανουὴλ (Β') ἦτο ἤδη ἐστεμμένος, ἀλλὰ καὶ διότι τὸ τυπικόν, ὡς τοῦτο παραδίδεται ὑπὸ τοῦ Ἰγνατίου, δὲν περιέχει περιγραφὴν χρίσεως καὶ στέψεως αὐτοκράτορος[5], ἐνῷ ταυτίζεται ἀπολύτως μὲ τὰ μέρη ἐκεῖνα τοῦ περὶ «*στεφηφορίας βασιλέων*» κεφαλαίου τοῦ Ψευδο-Κωδινοῦ καὶ τοῦ ἀντιστοίχου πρωτοκόλλου τοῦ Καντακουζηνοῦ, εἰς τὰ ὁποῖα οὗτοι ἀναγράφουν λεπτομερῶς τὴν συμμετοχὴν τοῦ ἤδη στεφθέντος αὐτοκράτορος κατὰ τὴν συνεχιζομένην θρησκευτικὴν τελετήν.

Ἡ ἀνεύρεσις τῆς ἀντιστοιχίας μεταξὺ τῶν ἀφηγήσεων τῶν ὡς ἄνω κειμένων εἶναι εὐχερής, διότι τόσον ὁ Ἰγνάτιος, ὅσον καὶ οἱ Καντακουζηνὸς καὶ Ψευδο-Κωδινὸς προσδιορίζουν ἐπακριβῶς καίρια σημεῖα τῆς τελετῆς, καθ' ἃ ὁ αὐτοκράτωρ προβαίνει εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν ὡρισμένων τελετουργικῶν τύπων, τοὺς ὁποίους καὶ οἱ τρεῖς συγγραφεῖς ἐκθέτουν.

Τὰ σημεῖα ταῦτα τῆς τελετῆς εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

---

1. Ψευδο-Κωδινός, σ. 86-99, κεφ. 17 *Περὶ στεφηφορίας βασιλέων*.

2. Loparev ἐν Τιμητικὸς Τόμος Tomitcha Kobeko, Πετρούπολις 1913, σ. 1-13.

3. Βλ. τὴν ἀνάλυσιν τῶν πρωτοκόλλων εἰς τὰς σ. 218-224 τοῦ βιβλίου μου.

4. Οὕτως, ὁ Ἰγνάτιος περιγράφει τὰ ἐνδύματα τῶν ψαλτῶν, τῶν Φράγκων τοῦ Γαλατᾶ, τῶν Γενουατῶν, τῶν Βενετῶν, τὴν ἐντὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας τοποθετηθεῖσαν εἰδικὴν ξυλίνην ἐξέδραν κλπ.

5. Βλ. ταύτας παρὰ Καντακ. I, 197,18-199,1 Ψευδο-Κωδινοῦ, 89,1-91,10.

Ψευδο - Κωδινὸς	Καντακουζηνὸς	Ἰγνάτιος τοῦ Σμολένσκ
σ. 89,21 : *Τῆς οὖν θείας τελουμένης λειτουργίας πρὸ τοῦ τρισαγίου ὕμνου...*	Ι 197,18 : *πρὸ δὲ τῆς τοῦ τρισαγίου θείας ὑμνολογίας...*	σ. 145 : *Alors commença la sainte liturgie... Et avant la petite sortie*[1].
σ. 93,15 : *Ἀρχομένου δὲ ψάλλεσθαι τοῦ ἐπὶ τῇ μεγάλῃ εἰσόδῳ ὕμνου, ἐρχόμενοι οἱ ἐντιμότεροι τῶν διακόνων τῆς ἐκκλησίας προσκαλοῦνται τὸν βασιλέα...*	Ι 199,23 : *τῆς μεγάλης δὲ εἰσόδου ἐπὶ τῆς ἱερᾶς μυσταγωγίας λεγομένης ἤδη ἀρχομένης οἱ τῆς ἐκκλησίας ἐπιφανέστεροι τῶν διακόνων ἐρχόμενοι προσκαλοῦνται τὸν βασιλέα...*	σ. 145 - 146 : *Quand on s'entonne la cantique des Cherubins les archidiacres s'approchèrent du nouveau l'empereur...*
σ. 95,20 : *γενομένης δὲ τῆς ὑψώσεως... εἰ δὲ παρεσκευασμένος ἐστὶν εἰς τοῦτο* (sc. τὴν θείαν μετάληψιν) *προσκαλοῦνται τοῦτον αὖθις οἱ προρρηθέντες διάκονοι. Εἰσέρχεται οὖν ὁ βασιλεὺς μετ' αὐτῶν εἰς τὸ ἅγιον βῆμα...*	Ι 201,13 : *τῆς ὑψώσεως δὲ τελεσθείσης... εἰ δὲ παρεσκεύασται πρὸς τοῦτο* (sc. «*τὴν τῶν ἁγιασμάτων κοινωνίαν*») *πάλιν αὐτὸν οἱ διάκονοι ἐρχόμενοι προσκαλοῦνται. καὶ μετ' αὐτῶν εὐθὺς εἴσεισιν εἰς τὰ ἄδυτα.*	σ. 146 : *L'empereur resta dans l'autel jusqu'au moment de la sainte communion...*

Διὰ τὸν γνωρίζοντα τὸ τυπικὸν τῆς λειτουργίας ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ ἡ ἀντιστοιχία τῶν παραλλήλων χωρίων εἰς τὰ τρία κείμενα εἶναι πρόδηλος.

«*Μικρὰ ἔξοδος*», λέγεται ἡ ἐντὸς τοῦ ναοῦ ὑπὸ τοῦ διακόνου μετὰ μικρᾶς συνοδείας περιφορὰ τοῦ ἁγίου εὐαγγελίου ὀλίγον πρὶν ἢ ὁ χορὸς τῶν ψαλτῶν ψάλλῃ τὸν « τρισάγιον ὕμνον ».

Ἡ «*μεγάλη εἴσοδος*» εἶναι ἡ ἐντὸς τοῦ ναοῦ μετ' ἐπιφανοῦς συνοδείας περιφορὰ τῶν ἱερῶν σκευῶν, τῶν χρησιμοποιουμένων διὰ τὴν παρασκευὴν τῆς θείας μεταλήψεως. Ὁ «*ἐπὶ τῇ μεγάλῃ εἰσόδῳ ὕμνος*» εἶναι ὁ χερουβικός[2]. Ἡ « μεγάλη εἴσοδος » λαμβάνει χώραν εὐθὺς ὡς ὁ χορὸς τῶν ψαλτῶν ἀναπέμψῃ τὸ «*Ὡς τὸν βασιλέα*», ὅτε ὁ χερουβικὸς ὕμνος διακόπτεται

---

1. Ἐσφαλμένως ἡ B. de Khitrowo ἔχει προσθέσει αὐτόθι τὴν λέξιν [des sacrements], διότι κατὰ τὴν « μικρὰν ἔξοδον » γίνεται περιφορὰ τοῦ εὐαγγελίου καὶ μόνον.

2. *Οἱ τὰ Χερουβεὶμ μυστικῶς εἰκονίζοντες κλπ.*

ἐπ' ὀλίγον διὰ νὰ συνεχισθῇ ὑπὸ τῶν ψαλτῶν, εὐθὺς ὡς ἡ πομπὴ τῶν ἱερέων μετὰ τῶν ἱερῶν σκευῶν εἰσέλθῃ πάλιν εἰς τὸ ἱερόν.

Τὰ χωρία Ψευδο - Κωδινοῦ 95,20, Καντακουζηνοῦ I 201,13, Ἰγνατίου, σ. 146 ἀναφέρονται εἰς τὴν μετάληψιν τῶν ἀχράντων μυστηρίων ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος.

Εὐλόγως ὅθεν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι καὶ τὸ ἀκολουθοῦν ἕκαστον τῶν τριῶν ἀνωτέρω ἀκριβῶς καθορισθέντων σημείων τμῆμα τῆς τελετῆς παρουσιάζει τὴν αὐτὴν ἀντιστοιχίαν. Οἱ Καντακουζηνὸς καὶ Ψευδο - Κωδινὸς τοποθετοῦν πρὸ τοῦ τρισαγίου ὕμνου τὴν στέψιν καὶ χρῖσιν αὐτοκράτορος, ὡς καὶ τὴν στέψιν τῆς αὐτοκρατείρας· ἀμφοτέρας τὰς τελετὰς ἐκθέτουν μὲ πιστότητα καὶ ἀκρίβειαν. Εἰς τὸ ἀντίστοιχον σημεῖον ἤτοι «*πρὸ τῆς μικρᾶς ἐξόδου*», θὰ ἔδει νὰ ἀνεγράφετο καὶ ὑπὸ τοῦ Ἰγνατίου ἡ χρῖσις καὶ στέψις τοῦ Μανουὴλ εἰς αὐτοκράτορα, ἐὰν πράγματι ἔλαβον χώραν αὗται τὴν ἡμέραν ἐκείνην τῆς 11ης Φεβρουαρίου 1392. Ἀλλ' οὐδὲν τοιοῦτο παραδίδει ὁ Ἰγνάτιος. Τοὐναντίον εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀναγράφει ἐν συντομίᾳ μὲν ἀλλ' ἄνευ οὐδεμιᾶς οὐσιώδους παραλείψεως τὴν στέψιν τῆς συζύγου τοῦ Μανουὴλ Ἑλένης Δράγαση — μὴ κατονομάζων αὐτὴν — εἰς αὐγούσταν[1]. Ἐκ τῶν ἔργων τῶν Καντακουζηνοῦ καὶ Ψευδο - Κωδινοῦ γνωρίζομεν ὅτι ἡ στέψις μόνης τῆς αὐγούστης ἐλάμβανε χώραν εἰς ἃς περιπτώσεις ὁ σύζυγός της ἦτο ἤδη ἐστεμμένος αὐτοκράτωρ, ὅτε εἴθιστο κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου ἀπαραιτήτως ἡ μελλόνυμφος νὰ ἐστέφετο αὐτοκράτειρα[2].

---

1. Ἰγνάτιος, σ. 145 : *Et après la procession* [sc. τῆς μικρᾶς εἰσόδου τοῦ εὐαγγελίου καὶ οὐχὶ des sacrements, ὡς ἔχει συμπληρώσει ἡ μεταφράστρια] *l'empereur marcha un cierge à la main. Et après la procession le patriarche monta sur l'ambon et l'empereur avec lui. Et l'on apporta sur un plat la couronne de l'empereur et celle de l'imperatrice, toutes deux couvertes. Et deux archidiacres firent à l'impératrice un salut peu profond, et elle s'approcha de l'ambon. Et le patriarche mit une croix au cou de l'empereur et lui donna une croix en main et l'empereur descendit et posa la couronne sur [la tête] de l'impératrice.* Ἡ περιγραφὴ τῆς αὐτῆς τελετῆς παρὰ Ψευδο - Κωδινῷ, σ. 91,20 - 92,10 ἔχει οὕτω : *ἡ δὲ νέα βασιλὶς ἱσταμένη καὶ αὐτή, καὶ κατεχομένη ἐξ ἑκατέρων τῶν μερῶν ὑπὸ δύο συγγενῶν τῶν γνησιωτάτων, ἢ εἰ μὴ ἔχει γνησίους, ὑπ' εὐνούχων δύο, κατέρχεται ἀπὸ τῆς ἀναβάθρας, καὶ ἐρχομένη ἵσταται πρὸ τοῦ σωλέου. κατερχόμενος οὖν τοῦ ἄμβωνος ὁ βασιλεὺς καὶ ἀνὴρ αὐτῆς λαμβάνει ἀπὸ τῆς τοῦ πατριάρχου χειρὸς τὸ στέμμα εὐλογηθὲν πρότερον παρ' αὐτοῦ, καὶ ἐπιτίθησι τῇ κεφαλῇ τῆς ἑαυτοῦ γυναικός, οὐχ' ὅμοιον τῷ τοῦ βασιλέως ἀλλ' ἕτερόν τι σχῆμα προητοιμασμένον ὑπάρχον, καὶ βασταζόμενον καὶ αὐτὸ ἢ ὑπὸ γνησίων, ὡς εἴρηται, συγγενῶν αὐτῆς ἢ ὑπὸ δύο εὐνούχων. ἡ δὲ ἐπιτεθέντος τῇ κεφαλῇ αὐτῆς τοῦ στέμματος παρὰ τῆς τοῦ βασιλέως καὶ ἀνδρὸς αὐτῆς χειρὸς εὐθὺς προσκυνεῖ τὸν βασιλέα καὶ ἄνδρα αὐτῆς, ὥσπερ ὁμολογοῦσα διὰ τῆς προσκυνήσεως ὑπ' αὐτὸν εἶναι καὶ ὑποτετάχθαι αὐτῷ.* Ἡ αὐτὴ περιγραφὴ καὶ παρὰ Καντακουζηνῷ I, 199,2-12.

2. Ψευδο - Κωδινός, 92,15-18 : *εἰ δὲ συμβῇ προεστεμμένον εἶναι τὸν βασιλέα, στέφεται ἡ βασιλὶς παρὰ τοῦ ἰδίου ἀνδρὸς καὶ βασιλέως ὁμοίως, ὅταν ἀγαγόμενος αὐτὴν*

Δεδομένου δὲ ὅτι ἡ στέψις τῆς αὐγούστης κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀνωτέρω βυζαντινῶν συγγραφέων τελεῖται συγχρόνως μὲ τὴν «*ἐπιγάμιον τελετήν*», πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς λίαν πιθανὸν ὅτι τὴν αὐτὴν ἡμέραν (11 Φεβρουαρίου 1392) ἔλαβε χώραν εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν ὁ γάμος τοῦ Μανουὴλ Β' Παλαιολόγου μετὰ τῆς Ἑλένης Δράγαση, καὶ ἡ στέψις αὐτῆς εἰς αὐγούσταν.

Εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ Ἰγνατίου Σμολένσκ ἀναγνωρίζει ἐμμέσως γαμήλιον τελετὴν καὶ ὁ Φ. Κουκουλές[1], συνάπτων πρὸς αὐτὴν τὴν πληροφορίαν τοῦ περιηγητοῦ, καθ' ἣν εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν τὸ παρευρισκόμενον πλῆθος μετὰ τὸ τέλος τῆς προκύψεως[2] ἀνῆλθεν ἐπὶ τῆς ἐξέδρας[3], ὁπόθεν ἀπέσπα καὶ διεμοιράζετο ὡς ἀναμνηστικὰ τὰ καλύπτοντα ταύτην πορφυρᾶ σηρικὰ ὑφάσματα[4].

Τὸ χωρίον τοῦ Ἰγνατίου, σ. 144 : «*Montant sur le trône, l'empereur revêt la pourpre impériale et ceint le diadème*[5] *impérial et la couronne à creneaux. Et descendant du trône il monte en haut* [ἤτοι εἰς τὴν εἰδικὴν ἐξέδραν, ἥτις, ἐτοποθετεῖτο εἰς παρομοίας περιστάσεις] *puis revient avec l'imperatrice et ils s'asseyent sur les sièges en or. Alors commença la sainte liturgie...*» δυνατὸν τὰ σχετίζηται μὲ τὴν ἱεροτελεστίαν τοῦ γάμου, δὲν ἔχω ὅμως ἀσφαλεῖς περὶ τούτου ἀποδείξεις. Μόνον βέβαιον εἶναι ὅτι τὸ χωρίον εἶναι ἄσχετον πρὸς τὴν στέψιν (Krönung, couronnemenet) διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους : α') Ἀναφέρεται εἰς χρόνον πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς θείας λειτουργίας, ἐνῷ ἡ στέψις αὐτοκράτορος πραγματοποιεῖται διαρκούσης ταύτης καὶ δὴ πρὸ τῆς ἐξόδου τοῦ Εὐαγγελίου καὶ πρὸ τοῦ τρισαγίου ὕμνου, β') ὁ αὐτοκράτωρ ρητῶς δηλοῦται ἐνταῦθα ὅτι φέρει τὸ ἐπί-

---

εἰς γυναῖκα ἐπιτελῇ τὴν ἐπιγάμιον τελετήν. Καντακ. I, 199,12-14 : *εἰ δὲ συμβῇ προεστεμμένον εἶναι τὸν βασιλέα ἐπὶ τῆς τῶν γάμων τελετῆς ὁ βασιλεὺς τὴν ἰδίαν ὡσαύτως στέφει γυναῖκα.*

1. Φ. Κουκουλέ, Ὁ γάμος ἐν Τοῦ αὐτοῦ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, τ. Δ', Ἐν Ἀθήναις 1951, σ. 134 - 136.

2. Περὶ τῆς προκύψεως αὐτόθι, ὡς καὶ παρὰ A. Heisenberg, Aus der Geschichte und Literatur der Palaiologenzeit ἐν Sitzungsberichte der bayer. Akademie κλπ. 1920 Abh. 10, München 1920, σ. 82 - 132, ἰδίᾳ σ. 82 - 97.

3. Τὴν ἐξέδραν περιγράφει ὁ Ἰγνάτιος, σ. 144 : *À droite sous les tribunes, se trouvait une estrade élevée de douze marches et large de deux sagènes, toute tendue de pourpre, sur laquelle étaient posées deux sièges en or.*

4. Ἰγνάτιος, σ. 146. Τὸ ἔθιμον τῆς διαρπαγῆς τῶν καλυπτόντων τὴν ἐξέδραν ὑφασμάτων παραδίδει, καθ' ὅσον γνωρίζω, μόνον ὁ Ἰγνάτιος τοῦ Σμολένσκ.

5. Διὰ τοῦ ὅρου « *διάδημα* » κατὰ τοὺς Παλαιολογείους χρόνους δηλοῦται ἡ ζώνη καὶ οὐχὶ ἡ περὶ τοὺς κροτάφους διαδουμένη ταινία τῶν πρώτων αἰώνων. Ψευδο - Κωδ. 50,13 : *ὃ δὲ νῦν καλεῖται διάδημα ἐλέγετο πάλαι ζώνη στρατιωτικὴ δηλοῦσα τιμήν...* Ψευδο - Κωδιν. 50,18 : *ὅτε γοῦν ὁ βασιλεὺς τὸ στέμμα φορεῖ, ἕτερόν τι ἔνδυμα οὐ φορεῖ εἰ μὴ τὸν σάκκον καὶ τὸ διάδημα...*

σημον στέμμα (couronne à creneaux), τὸ ὁποῖον δικαιοῦται νὰ φέρῃ μόνον ἀφ' ἧς στεφθῇ[1].

Ἐκ τῶν προεκτεθέντων προκύπτει σαφῶς νομίζω ὅτι ἡ τελετή, ἣν περιγράφει ὁ Ἰγνάτιος ὁ ἐκ Σμολένσκ, δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν στέψιν τοῦ Μανουὴλ εἰς αὐτοκράτορα ἀλλὰ μόνης τῆς Ἑλένης Δράγαση εἰς αὐγούσταν, πιθανώτατα δὲ καὶ εἰς τὴν ἱερολογίαν τοῦ γάμου τῶν ἀνωτέρω προσώπων[2]. Δεδομένου δὲ ὅτι ὁ Ἰγνάτιος παραδίδει ἐπακριβῶς τὴν χρονολογίαν τῆς περιγραφομένης τελετῆς, συνάγεται ἀσφαλῶς μὲν ὅτι τὴν 11ην Φεβρουαρίου 1392 ἡ Ἑλένη Δράγαση ἐστέφθη αὐγούστα καὶ πιθανώτατα ὅτι τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐτελέσθη ὁ γάμος της μετὰ τοῦ Μανουὴλ Β'[3].

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ

---

1. Ἐκ τοῦ Καντακ. I, 197,3-9 καὶ Ψευδο-Κωδ. 89,5-8 γνωρίζομεν ἐπακριβῶς τὸ κάλυμμα, ὃ ἔφερεν ὁ ἄρτι ἀναγορευθεὶς αὐτοκράτωρ προσερχόμενος εἰς τὴν τελετὴν τῆς στέψεώς του: *εἰς ὃ ξύλινον οἴκημα εἰσάγοντες τὸν νέον βασιλέα ἐνδύουσι τὸν σάκκον καὶ τὸ διάδημα, εὐλογούμενα ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων. ἐπὶ δὲ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ οὐ νενομισμένον τι φορεῖ, ἀλλ' ἢ στέφανον ἢ ἕτερον ὅ τι ἂν δόξῃ. τούτων δὲ γινομένων τελεῖται ἡ λειτουργία.*

2. Ὁ Ἀβ. Παπαδόπουλος ἐπὶ τῇ βάσει πληροφορίας τοῦ Σφραντζῆ (ἐκδ. Βόννης, 58,7-9), μὴ παρεχούσης ὅμως ἀκριβῆ χρονολογικὴν ἔνδειξιν, τοποθετεῖ τὸν γάμον Μανουὴλ Β' καὶ Ἑλένης um das Jahr 1393. A. Papadopoulos, Versuch einer Genealogie der Palaiologen 1259-1453, Diss. München 1938, σ. 55.

3. Σχολιάζων τὴν ἀνωτέρω μαρτυρίαν τοῦ Ἰγνατίου ὁ G. T. Dennis εἰς τὴν πρόσφατον μονογραφίαν του: The reign of Manuel II Palæologus in Thessalonica 1382-1387, Romæ 1960, σ. 27, σημ. 7, παρατηρεῖ ὅτι αὕτη could seem to refer to his marriage (= τοῦ Μανουὴλ) and the coronation of the empress.